

ББК 63.3 (4 УКР)
УДК 329
А 47

Рецензенти:

М.Є.Беспалов, докт. істор. наук, професор кафедри “Історії слов'ян” ДонНУ;

О.В. Кондратенко, канд. істор. наук, завідувач кафедри історії та культурології КЕГІ;

А.О.Лузан, докт. філософ. наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціально-політичних наук ДДМА.

Гриф надано Міністерством освіти і науки України
Лист № 14/18 2-2215 від 28.11.2002 р.

Алексєєв С.В., Ляшенко Є.П.

А 47 Політичні партії в Україні (1900-1917): Навчальний посібник з курсу «Історія України» для студентів всіх спеціальностей / Алексєєв С.В., Ляшенко Є.П. – Краматорськ: ДДМА, 2003. – с.

ISBN 5-7763-1414-3

У посібнику аналізується процес формування українських національних політичних партій на початку ХХ ст., їх діяльність та взаємовідносини з загальноросійськими політичними партіями в Україні в роки першої буржуазно-демократичної революції 1905-1907 рр., в період реакції та нового революційного піднесення, під час I світової війни та революцій 1917 р.

ISBN 5-7763-1414-3

ББК 63.3 (4 УКР)
© С.В.Алексєєв,
Є.П.Ляшенко, 2003
© ДДМА, 2003

Вступ

Весь хід соціально-економічного розвитку попереднього періоду призвів до того, що на початку ХХ ст. Росія стала вузловим пунктом усіх соціальних суперечностей, осередком капіталістичного, феодално-поміщицького й національно-колоніального гніту, який переплітався з поліцейським деспотизмом царизму й доповнювався грабежем з боку іноземного капіталу. Це робило нестерпним становище народних мас, поглиблювало соціально-класові суперечності й створювало передумови для всенародної боротьби за повалення царизму.

В умовах царської Росії нестерпний соціальний гніт доповнювався національними утисками. Царизм переслідував національну культуру, забороняв уживання рідної мови, проводив політику насильної русифікації.

В зазначений період в Росії склалися об'єктивні передумови для здійснення народної революції, а також сформувалася реальна сила, спроможна розв'язати глибокі соціально-економічні суперечності революційним шляхом. Цією силою був пролетаріат. На початку ХХ ст. посилюється революційна боротьба робітників, які під керівництвом соціал-демократичних організацій переходять від економічних страйків до політичних.

Під впливом революційної боротьби робітництва посилюється селянський рух. Селянський рух на початку ХХ ст. охопив майже всі повіти й губернії України, однак найбільшого розмаху він набув на Правобережжі.

Поряд із наростанням революційної боротьби робітничого класу й селянства йшло піднесення політичної активності ліберально-демократичних верств населення, студентської та учнівської молоді. Посилився опозиційний рух ліберальної буржуазії, яка проявляла незадоволення жорстокою внутрішньою політикою царизму й домагалася часткових реформ. Ліберально-демократичний рух в Україні, як і в усій країні, набув опозиційного характеру.

В умовах загального революційного піднесення на Україні посилюється національний рух, спрямований проти шовіністичної-великодержавної політики царського уряду, за вільний розвиток рідної мови, культури й літератури. Пожвавлення національного руху сприяло виникненню національних політичних партій

Якщо на перших етапах українського національного руху (дворянський та різночинський) він виявив себе здебільшого в спробах загальноосвітнього виховання мас та утвердження їх національної самосвідомості, то роки першої буржуазної революції 1905–1907 рр. характеризуються бурхливим зростанням чисельності українських соціалістичних і буржуазних партій, що намагалися мирними та немирними шляхами втілити в життя свої політичні, економічні та культурно-освітні програми.

У радянській історіографії існувала упереджена характеристика їх у різко негативному плані як “націоналістичних” та контрреволюційних. Між тим ця породжена в часи сталінщини і продовжена в часи застою концепція далеко не відповідає історичній правді. Хоча національне питання займало різне місце в програмах цих партій, воно завжди стояло поруч і нерозривно з найважливішими політичними і соціально-економічними вимогами того часу. Було б спрощенням характеризувати українські партії суто з негативного боку. Адже, наприклад, в 1905–1907 рр. український визвольний рух не пішов шляхами націоналізму (про що й свідчить, зокрема, багатонаціональний склад членів і керівництва партій), а торував шлях українського демократичного руху. Їх діяльність багато в чому заклала підвалини нових дружніх відносин між народами.

Питання формування та діяльності в Україні різних партій та організацій в 1900–1917 рр. до теперішнього часу розроблені в науковій літературі недостатньо. Існує два підходи до проблеми визвольного руху в Україні: перший – класовий, ленінський, за яким національне визволення та національна рівність можливі тільки на основі революційних соціально-економічних перетворень, знищення панування поміщиків та буржуазії, та другий – національний, за яким на першому місці стоїть досягнення національної свободи, на базі якої планується подальше вирішення соціально-економічних проблем.

В деяких виданнях за останні роки зроблена спроба відійти від таких полярних підходів і надати об’єктивний аналіз позиціям і ролі в українському визвольному руху політичних партій різної орієнтації.

1 Політичні партії в Україні на початку ХХ ст.

1.1 Політизація робітничого та селянського руху в Україні. Створення загальноросійських партій

Складовою частиною суспільно-політичного життя кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. був робітничий і селянський рух в Україні.

У 90-х роках ХІХ ст. загострення класових суперечностей в Росії сприяло виходу на політичну арену пролетаріату. За 1880–1894 рр. в Росії відбулося 678 страйків і заворушень, з них 110 виступів в Україні. У ході страйкової боротьби у робітників вироблялися елементи політичної свідомості, з'являлося відчуття пролетарської солідарності. Вихованню політичної свідомості пролетаріату сприяла діяльність соціал-демократичних груп та гуртків.

Величезне значення в поширенні марксистських ідей і утвердженні марксизму як самостійного напрямку в суспільній думці Росії, в тому числі й України, належить першій російській марксистській організації “Визволення праці”, заснованій у 1883 р. в Женеві Г.В.Плехановим. До неї входили: Засулич, Аксельрод, Дейч, Ігнатов.

Протягом 1883–1894 рр. Члени групи “Визволення праці” переклали російською мовою й видали понад 20 творів К.Маркса й Ф.Енгельса. Видавані групою твори Маркса й Енгельса, а також Плеханова нелегально перевозилися в Росію і розповсюджувалися в багатьох містах, у тому числі й на Україні. Група мала зв'язки з революційними гуртками різних міст Росії, в тому числі Києва, Одеси, Харкова, Катеринослава, листувалася з ними, діставала від них грошову допомогу.

Під впливом діяльності групи “Визволення праці” й наростання робітничого руху у Росії стали виникати перші марксистські гуртки і групи. Наприкінці 80-х на початку 90-х років ХІХ ст. виникли марксистські гуртки на Україні – в Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі. Вони склалися переважно з інтелігентів, студентів та учнів середніх навчальних закладів, робітників.

Одним з перших виник соціал-демократичний гурток робітників Києва у 1889 р. У 1891 р. студенти Київського університету утворили “Російську групу соціал-демократів”. Керували нею Я.Ляховський, Б.Ейдельман. Для розгортання діяльності київських соціал-демократів велике значення мав приїзд наприкінці 1891 р. Ю.Мельникова, який мав значний досвід роботи серед робітників Харкова, Ростова, Таганрога.

На початку 90-х років марксистські гуртки діяли в Катеринославі, Харкові, Одесі, Херсоні, Полтаві.

Боротьба пролетаріату, діяльність соціал-демократів висували необхідність створення політичної партії робітничого класу. Початком такої партії став створений у 1895 р. внаслідок об'єднання розрізнених марксистських гуртків петербурзький “Союз боротьби за визволення робітничого класу”, одним з організаторів і керівників якого був В.Ленін. Він брав безпосередньо участь у робітничому русі, керував страйковою боротьбою. “Союз боротьби” встановив зв'язки з соціал-демократами багатьох міст. За зразком і прикладом “Союзу боротьби” в ряді міст України, зокрема в Києві і Катеринославі, соціал-демократичні гуртки об'єдналися в “Союзи боротьби”.

Під впливом петербурзького, а також київського та катеринославського “Союзів боротьби” більш широкою і цілеспрямованою в 1897–1898 рр. стала діяльність соціал-демократів у Харкові, Одесі, Миколаєві, Херсоні, Полтаві та в ін. містах України.

Перед соціал-демократами повстало питання про підготовку з'їзду та створення єдиної партії. Оскільки активні діячі петербурзького “Союзу боротьби” були заарештовані, підготовку до з'їзду продовжили київські соціал-демократи, зокрема члени групи “Рабочее дело” Б.Ейдельман, М.Вигдорчик, П.Тучапський та ін. Протягом 1897 р. київські соціал-демократи разом з представником соціал-демократів Петербурга провели підготовчу роботу, виробили й розіслали соціал-демократичним організаціям порядок денний і проекти деяких рішень майбутнього з'їзду, організували видання нелегальної загальноросійської “Рабочей газети”.

Перший з'їзд соціал-демократів країни працював 1-3 березня 1898 р. у Мінську. На з'їзд прибуло 9 делегатів: делегати від петербурзького, московського, катеринославського, київського “Союзів боротьби”, представники “Рабочей газети” і Бунду (соціал-демократичної партії єврейського пролетаріату). З'їзд проголосив створення Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), обрав Центральний Комітет з трьох чоловік, визнав “Рабочую газету” офіційним органом партії і доручив ЦК підготувати й опублікувати Маніфест партії.

Швидкий розвиток капіталістичної промисловості, зростання чисельності робітників, дедалі активніша діяльність соціал-демократів по керівництву їх боротьбою сприяли піднесенню робітничого руху на межі століть стала його політизація. Поряд з економі-

чними стали виникати і політичні страйки, насамперед страйки присвячені 1 Травня.

Важливою подією в історії революційної боротьби були Харківська маївка 1900 р., яку організували соціал-демократи. У відозві до робітників “Перше травня” були висунуті вимоги: свобода спілок, страйків, зборів, слова, друку, недоторканість особи, встановлення 8-годинного робочого дня для всіх робітників, обов’язкове державне страхування та ін. Але через недостатню організованість соціал-демократів і через те, що план став відомий властям, які змістили на вулицях війська, план повністю здійснити не вдалося. Цей виступ Харківських робітників наочно показав, що робітники не тільки доросли до політичної боротьби, а що вони її уже розгортають під гаслом: “Геть самодержавність”. У 1901–1902 рр. революційний рух наростає. А в 1903 р. переріс у загальний страйк Півдня Росії. Всього, за неповними даними, в 1903 р. страйки і демонстрації охопили 63 міста Росії. Майже одночасно у загальному страйку взяли участь понад 200 тис. робітників, з них 150 тис. – в Україні. Таким чином, робітничий рух розвивався швидше, ніж РСДРП.

Перед партією встала проблема розробки Програми, яка б захищала інтереси робітничого класу. Це було зроблено на II з’їзді РСДРП, який відбувся 17 липня – 10 серпня 1903 р. 43 делегати, присутні на з’їзді, представляли 26 організацій. На з’їзді були представлені 7 соціал-демократичних організацій України: Катеринослава, Харкова, Одеси, Києва, Миколаєва, а також “Соціал-демократичний союз гірничих робітників” і група “Южный рабочий”.

II з’їзд РСДРП прийняв програму, розроблену редакцією “Искры”. У програмі своїм найближчим політичним завданням РСДРП ставила повалення самодержавства і заміну його демократичною республікою. Ставилися вимоги загального, рівного і прямого виборчого права, широкого місцевого самоврядування, недоторканості особи і житла, загальних демократичних свобод, знищення станів і нової рівноправності громадян. У національній справі РСДРП відстоювала право на самовизначення за всіма націями, а також право населення діставати освіту на рідній мові і право кожного громадянина висловлюватися рідною мовою на зборах, запровадження рідної мови на рівні з державною в усіх місцевих державних установах.

В інтересах робітничого класу ставилися вимоги 8-годинного робочого дня, цілковитої заборони надурочних робіт, державного

страхування робітників, встановлення належного санітарного нагляду в усіх підприємствах та ін.

З метою усунення залишків кріпосництва і в інтересах вільного розвитку селянства РСДРП вимагала скасування і повернення викупних та оброчних платежів, повернення "відрізків", скасування всіх законів, які обмежують селянина в розпорядженні землею та ін.

У програмі-максимум висунуті завдання повалення капіталізму, встановлення диктатури пролетаріату, побудови соціалістичного суспільства.

На II з'їзді відбувся розкол РСДРП на дві фракції: більшовиків і меншовиків. Причинами розколу були незгоди в організаційних питаннях. Але значну роль відіграли й амбіції окремих лідерів партії.

Оскільки обидві фракції працювали й в Україні, розкол негативно вплинув на діяльність українських соціалістичних партій. Розкол в РСДРП сприяв утворенню в Україні національних соціал-демократичних партій. На правобережній Україні, де була смуга осілости євреїв, діяли "Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі і Росії" (Бунд), а також організації Польської соціалістичної партії (ППС).

Одночасно з революційним рухом робітників і під його впливом піднімалися на боротьбу проти поміщиків і самодержавства селяни. Головними причинами масового селянського руху були феодальні пережитки – поміщицьке землеволодіння, викупні та оброчні платежі, відробітки, малоземелля селян. Безпосереднім поштовхом до піднесення селянської боротьби на початку ХХ ст. був голод 1901 р., викликаний неврожаєм.

Більшість селянських виступів 1901–1902 рр. була спрямована проти поміщиків, на ліквідацію поміщицького землеволодіння і розподіл землі між селянами. Форми селянського протесту були різноманітними: селяни захоплювали поміщицькі землі та угіддя, рубали ліси, виступали проти продажу майна за недоїмки, вимагали поліпшення умов оренди та ін. Часто голодні селяни вдавалися до розгрому поміщицьких маєтків, управителів, лихварів, царських чиновників.

Особливо широкого розмаху селянські виступи набрали в Україні. Весною 1902 р. вони прийняли форму селянського повстання у Полтавській та Харківській губерніях. З 9 березня по 3 квітня 1902 р. селяни Полтавщини та Харківщини здійснили понад 120 нападів на поміщицькі маєтки. У повстанні взяли участь селяни 337 сіл 19 воло-

стей з населенням понад 160 тис. чол. Безпосередньо участь у виступах взяли близько 40 тис. селян. Для придушення повстання уряд кинув 9 батальйонів піхоти і 10 козачих сотень. До суду було віддано 960 чол. Крім цього з селян було стягнуто контрибуцію у розмірі 800 тис. крб.¹

Піднесення селянського руху спричинило утворення селянської партії в Росії, яка одержала назву соціалістів-революціонерів (есерів). Вона виникла внаслідок об'єднання різних народницьких гуртків і груп, які вважали себе виразниками інтересів трудового народу. Серед таких організацій можна назвати: “Закордонний союз соціалістів-революціонерів” (1894), “Північний союз соціалістів-революціонерів” (1896), “Південна партія соціалістів-революціонерів” (1897), до яких входили і представники від України. Так, наприклад, до “Південної партії...” входили представники від київської, полтавської та Харківської нелегальних народницьких організацій. Ця партія на своєму IV з'їзді влітку 1900 р. прийняла “Маніфест партії соціалістів-революціонерів”. Наприкінці 1900 р. представники названих організацій домовилися про створення Російської партії соціалістів-революціонерів (РПСР). Офіційно про це було оголошено в газеті “Революционная Россия” в січні 1902 р. У 1901–1905 рр. есери нелегально видавали газету “Революционная Россия” і журнал “Вестник русской революции”. Але майже до початку першої російської революції партія чітко не визначила ні програмних, ні тактичних установ. Лідер і теоретик партії В.Чернов написав проект програми тільки у квітні-травні 1904 р.

До програми увійшов широкий спектр вимог, спрямованих на буржуазно-демократичну перебудову Росії. Есери прагнули до правової демократичної держави, автономії общин, федеративних відносин та самовизначення національностей; виступали за пряме, рівне й загальне право голосування незалежно від статі, релігії і національності; вимагали повної свободи совісті, слова, зборів, страйків, спілок; пропонували відокремити церкву від держави, встановити обов'язкову, рівну і загальну освіту та ін.

У питаннях робочого законодавства партія соціалістів-революціонерів ставила на меті охорону духовних і фізичних сил трудящих: 8-годинний робочий день, визначення мінімального заробітку, введення державного страхування й законодавчої охорони праці. Аграрна платформа есерів сформулювала ідею так званої “соціалізації” усієї землі – тобто вилучення землі з приватної власності окре-

мих осіб і перехід у громадське володіння і в поширенні демократично організованих общин на засадах зрівняльного користування².

На відміну від соціал-демократів, есери не підкреслювали класових відмінностей між пролетаріатом і селянством. Вважаючи пролетаріат, селянство та інтелігенцію, як такі політичні сили, на які однаковою мірою має опиратися революційна партія. Класову боротьбу есери розуміли як боротьбу “усіх” трудящих і експлуатованих. Не було у них і досить чіткого уявлення про класовий зміст буржуазно-демократичної і соціалістичної революції. Нечіткість ідейно-політичної позиції, організаційна аморфність партії зумовили наявність різних течій.

Але, незважаючи на це, есери мали сприятливий ґрунт для своєї праці в Україні.

В умовах активізації всіх класів і суспільних верств населення напередодні і в час першої російської революції розгорнулася динамічна їх консолідація й розмежування, а на цьому ґрунті становлення і формування опозиційних партій російської буржуазії – конституційних демократів та октябристів.

1.2 Створення політичних партій в Західній Україні

Західноукраїнські землі у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. входили до складу Австро-Угорської монархії. Це був закуток Європи з великою густістю населення, без індустрії і з малою кількістю орної землі. Як і в інших суспільствах такого рівня, природний приріст населення був великий, а роботи було мало. Крім загальної неграмотності, Галичина відзначалася ще й економічними злиднями. Трудящі західноукраїнських земель зазнавали гніту й експлуатації не тільки від українських поміщиків і буржуазії, але й від австрійської бюрократії, німецьких, польських, угорських, румунських феодалів. Головним напрямом їх політики стала асиміляція українського населення. Як протидія цій політиці була діяльність української інтелігенції – народовців. Лідерами народовців були О.Барвинський, К.Левицький, Ю.Романчук, С.Смалець-Стоцький та ін.

Як і в Східній Україні, національний рух в західноукраїнських землях займався проведенням культурницької роботи. Були засновані культурно-освітні товариства “Просвіта” (1868), Літературне товари-

ство ім. Т. Шевченка (1873). Вони займалися розвитком української мови, літератури, виданням книжок, журналів, газет тощо.

У 90-х роках ХІХ ст. національний рух в Західній Україні розколовся на декілька течій.

У 1890 р. лідери народовців Ю.Романчук, К.Левицький та ін. уклали угоду з австрійським намісником у Галичині графом К.Бадені (“угода Романчука”). Від імені уряду К.Бадені пообіцяв надати народовцям кілька місць у парламенті, відкрити 3 українські гімназії, збільшити кількість українських кафедр у Львівському університеті. За ці дрібні поступки народовці заявили про повну підтримку політики австрійського уряду, проголосивши “нову еру” у відносинах з австрійським урядом та польською шляхтою.

Одночасно з народовством в західноукраїнських землях став розвиватися радикально-демократичний рух. Найбільш видатнішими діячами цього руху в Галичині були відомі письменники, публіцисти, вчені І.Франко, М.Павлик, О.Терлецький та ін. У 1890 р. вони заснували “Русько-українську радикальну партію (РУРП), яка виражала й відстоювала інтереси широких мас селянства. Вони видавали журнали “Народ” та “Хлібороб” і газету “Громадський голос”. Метою цієї партії було пробудження свідомості мас, перетворення їх у політичну силу.

Програма РУРП складалася з двох частин: програми-мінімум і програми-максимум. У програмі-мінімум партія висувала економічні вимоги: ліквідація залишків феодалізму, введення прибуткового податку, заборона продажу селянських наділів з публічного торгу тощо. У справах політичних програма вимагала автономії українських земель у складі Австро-Угорщини, демократичних свобод для українців, визнання української мови офіційною у Східній Галичині та ін.

У програмі-максимум партія говорила про самостійну українську державу на соціалістичних засадах. Але шляхів здійснення соціалістичного ідеалу і його конкретних форм програма не визначала.

Радикали розгорнули роботу серед селянства: організували масові селянські збори (віча), закликали до революційних виступів, до союзу з робітниками. Рішуче виступали проти “угоди” народовців з польсько-австрійськими консервативними колами 1890 р.

Наприкінці ХІХ ст. радикали розділилися на дві течії. Ліва частина на чолі з І.Франком та М.Павликом вимагали самостійності західних українців, возз’єднання усіх українських земель в межах однієї держави. Праве крило радикалів, очолюване С.Даниловичем,

В.Будзиновським, дедалі більше переходило на ліберальні позиції. Внаслідок цього в 1899 р. права частина утворила Українську національно-демократичну партію (УНДП).

Національно-демократична партія стала основною політичною силою у Східній Галичині. До неї входили представники інтелігенції, духовенства, міщанства, заможного селянства, підприємств. До керівництва партії входили М.Грушевський, К.Левицький, Ю.Романчук, Д.Савчак та ін. Партія видавала газети “Діло” та “Свобода”.

УНДП вважала, що Галичина є “українським П’ємонттом”, навколо якого мали об’єднатися всі українські землі. У своїй програмі вона вимагала поділу Галичини на дві окремі адміністративні одиниці українську і польську, які б мали широку автономію. Націонал - демократи відстоювали рівноправність української мови в адміністративних установах, школах, підтримували вимоги про відкриття українського університету у Львові, вимагали загального виборчого права. В перспективі партія вимагала побудови самостійної Соборної України. Отже, УНДП була партією парламентського типу, в якій об’єдналися всі верстви населення Західної України, бо вона мала вплив не тільки на зростання національної самосвідомості населення, а й на владні структури. Наприкінці ХІХ ст. у зв’язку з розвитком робітничого та селянського руху в західноукраїнських землях стали виникати політичні партії, які захищали інтереси окремих верств населення. Так, у 1896 р. праві народівці, які підтримували політику австрійського уряду в Галичині, утворили партію клерикального спрямування – Русько-український християнський союз. А в 1899 р., після розколу РУРП, виникла Українська соціал-демократична партія (УСДП) на чолі з М.Ганкевичем, Ю.Бачинським та С.Вітиком. Ця партія перейняла програму австрійської соціал-демократії: капіталізм можна замінити соціалізмом мирно, шляхом реформ. Партія розгорнула свою роботу серед робітничої аристократії. Її центральним органом стала газета “Воля”. Соціал-демократи також відстоювали ідею самостійної України.

Отже, утворення політичних партій в західноукраїнських землях мали свої особливості. По-перше, вони виникали після буржуазно-демократичної революції, тому в їх програмах відсутні вимоги монархії. На їхню думку, вирішити українське національне питання можна було на основі Конституції 1876 р. По-друге, українські політичні партії утворювалися і діяли легально, боролися за місця в парламенті або в місцевих сеймах.

1.3 Політизація українського національного руху та створення українських партій в Наддніпрянській Україні

Останньому десятиріччю ХІХ ст. судилося стати перехідним етапом у розвитку українського національного руху. Домінуюче в 60-70-х роках українофільство вичерпало себе, продемонструвавши неможливість лише культурницькими засобами поліпшити становище українського народу. Молодь обминала українофільські громади й вступала до народницьких гуртів та соціал-демократичних груп, байдужих до національних змагань. Пошук нових ідей, шляхів, організаційних форм визвольного руху протягом 90-х років привів до виникнення ряду національних об'єднань з виразною політичною спрямованістю, котрі стали перехідним листком до утворення українських партій.

Першим серед них було Братство тарасівців. Воно виникло влітку 1891 р. в Харкові. Його заснували студенти університету М.Базькевич, М.Байздренко, І.Лина та дрібний урядовець В.Боровик. Їх об'єднали палкий патріотизм і прагнення боротися проти денаціоналізації, зросійщення, за національне відродження українського народу.

Члени братства доклали зусиль насамперед для створення розгалуженої таємної організації та розробки її програми, передусім політичної.

Гуртки тарасівців були створені в 10 містах України. Полтавський гурток був організований В. Боровиком наприкінці 1891 р. У 1892 р. В. Боровик у пошуках переїхав до Києва, де заснував гурток з 16 чоловік. Серед них були: Є.Тиличенко, М.Кононенко, брати Чернявські й Міхновські. Чернігівський гурток сформувався не пізніше 1893 р. Його членами були В.Андрієвський, В.Дейша, Т.Шкуркіна та ін. В Одесі був Д.Старевич, В.Климович. В Лубнах тарасівців очолював В.Шемет, котрий пізніше відіграв тут провідну роль в українському русі³.

Тарасівці перейшли з українських об'єднань і здійснили спробу поширити свій вплив на село. Значною мірою сільським був бессарабський гурток.

Організаційною формою зв'язку в братстві були з'їзди. Один з них відбувся у Києві не пізніше квітня 1893 р. і налічував близько 30

делегатів. На з'їзді, що тривав 3 дні, був складений статут братства. Крім суто організаційних положень, статут має вступну частину: необхідність політичного виховання членів гуртка; повна автономія і широка воля на Україні; зв'язки між собою й обмін літературою; святкування днів, пов'язаних з видатними подіями в історії України; видання для народу творів Т.Шевченка й Г.Квітки-Основ'яненки; вивчення економічного становища України та турбота про його поліпшення; піклування про освіту народу, влаштування бібліотек та ін.⁴ Про інші з'їзди відомості не збереглися.

Питання про численність братства залишається відкритим. Враховуючи, що в таких осередках, як харківський, київський, бессарабський, налічувалося щонайменше по 15-25 членів, можна припустити, що в 10-12 гуртках було принаймні 100 тарасівців. В гуртках були вихідці практично з усіх губерній України та Криму. За соціальним складом тарасівців можна поділити на дві групи. Перша – селяни, всі інші тарасівці – це студенти, дрібні службовці, інтелігенція – люди з середньою та вищою освітою. Отже, склад братства, що включав представників різних прошарків населення і репрезентував усі регіони Східної України, дає можливість охарактеризувати його як загальноукраїнську організацію.

Програмні ідеї братства були відображені в рефераті, прочитаному І.Линою в Харкові, на шевченківській роковині 1893 р. На ці збори були запрошені й старогромадівці, причому реферат вони сприйняли прихильно. Того ж року його надрукував львівський часопис “Правда”, редакція якого дала йому назву “Символ віри молодих українців”.

Вихідною точкою поглядів тарасівців було визнання самотності українського народу, його права на незалежне існування: “Наука й життя Українського народу доводять нам, що Україна була, є і буде завсіди окремою нацією, і як кожна нація, так і вона потребує національної волі для своєї праці й поступу”⁵. Вони визнавали загальнолюдські цінності, політичні свободи і соціальну справедливість. Однак жорстоке національне гноблення, економічний визиск України, що ставили під загрозу її майбутнє, зумовлювали першочерговість саме національно-визвольної боротьби: “Тим ми, як діти України, сини свого народу, єємо націоналами і передусім дбаємо про те, щоб дати своєму народові волю національну”⁶. Щодо своїх завдань тарасівці заявили: “Ми дбаємо, про те, щоб піднести і розворушити на Україні національний дух, відживити і виробити серед інтелігенції й

народу національні почування..”⁷. Братчики прагнули дотримуватися такого “ідеального людського ладу, в якому немає місця нації пануючій і нації поневоленій... Через це ми маємо бути цілковитими прихильниками до федеративного ладу – в тих державах, з якими з’єднана українська земля”⁸. Очевидно це стосувалося не тільки Росії, а й Австро-угорської імперії, до якої належали західноукраїнські землі. Тарасівці приділяли велику увагу утвердженню української мови в житті народу, підготовці національно-свідомої молоді до вступу в товариство, політичній роботі в українських культурницьких гуртках, розповсюдженню нелегальної літератури. Але в 1893 р. поліцією був розгромлений харківський гурток Братства. Інші громади продовжували роботу до 1897 р. На весні 1897 р. тарасівці увійшли до складу Всеукраїнської буржуазної організації, яку в літературі називають Всеукраїнською загальною організацією (ВУЗО). До Ради організації були обрані тарасівці Є.Тимченко, М.Кононенко, О.Черняхівський та ін.

Отже, 90-ті роки ХІХ ст. в українському русі стали переломним етапом. Братство тарасівців поклало організаційний початок політичного етапу українського національного руху. “Символ віри” був покладений в основу “Програми української національної партії”, створеної студентськими громадами наприкінці ХІХ ст. Жодна з східноукраїнських партій початку ХХ ст. не уникнула впливу ідей цієї організації.

Розвиток капіталізму на зламі століть надзвичайно загострив одне з питань суспільного розвитку Росії – національне. Посилилося руйнування національних перегородок. В країні відбувався інтенсивний процес переміщення населення, в результаті чого деякі національні райони все більше ставали багатонаціональними, зростала само-свідомість пригноблених народів. Все це створювало в Україні ґрунт для розвитку національного руху, який поряд з проведенням культурницької роботи, вимагав національних прав, створював передумови для створення політичних партій.

Першою із цих партій на Наддніпрянській Україні стала Революційна українська партія (РУП), створена 11 лютого 1900 р. на зборах студентських громад у Харкові. Засновниками партії були Д.Антонович, М.Русов, Л.Матусевич, О.Коваленко, Д.Познанський, А.Жук, М.Порш. Створена партія складалася із нечисленних консервативних груп Харкова, Києва, Ніжина, Полтави, Катеринослава, які об’єднували студентів, семінаристів, учителів, лікарів та службовців

державних і земських установ. Не будучи достатньо теоретично підготовленими, засновниками РУП звернулися до відомого харківського адвоката, колишнього тарасівця М.Міхновського з пропозицією розробити проект програми партії. Вже 19 лютого 1900 р. на роковинах Шевченка в Полтаві, а потім 26 лютого у Харкові М.Міхновський висловив ті думки, що лягли в основу брошури під назвою “Самостійна Україна”⁹. Наприкінці 1900 р. у Львові була надрукована ця брошура. Вона стала першим програмним документом Революційної української партії.

“Самостійна Україна” не є програмою у власному розумінні слова. У першій частині автор аналізує основні положення Переяславського договору між Україною та Росією. Держава наших предків злучилася з московською державою “як рівний з рівним” і як “вільний з вільним” і держава українська від спілки з московською виразно бажала тільки “протекції”, а не підданства, – говориться в брошурі, Але московські царі не виконали своїх зобов’язань. Під владою царів наш народ перебуває у становищі “грабованої нації”.

Переходячи до власне програмної частини своєї брошури, М.Міхновський наголошує, що “часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули...”. Третя українська інтелігенція стає до боротьби кривавої і безпощадної. Вона виписує на своєму прапорі ці слова: “Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі”.

“Але як партія бойова, – веде далі Міхновський, – партія, що виросла на ґрунті історії і є партією практичної діяльності, ми зобов’язані вказати на найближчу мету. “Ця мета – повернення нам прав, визначених Переяславською конституцією 1654 р., з розширенням її впливу на цілу територію українського народу в Росії. Ми виголошуємо, що візьмемо силою те, що нам належить по праву, але відняте в нас теж силою. Наша нація довго нездужала, але нині вже стає до боротьби... Ми востаннє виходимо на історичну арену і або поборемо, або вмремо”.

Отже, у програмній праці “Самостійна Україна” була лише загальна вимога незалежності України, інші соціально-економічні та політичні питання не були розроблені. Через це вона зазнала критики як від галичан так і від членів РУП.

У грудні 1902 р. в Києві відбувся I з’їзд РУП. З’їзд обрав Центральний комітет партії у складі Д.Антоновича, Є.Голіцинського та В.Козинека. Був створений “Закордонний комітет”, який головним

завданням мав організацію видання партійної літератури у Львові і пересилки її до Східної України. Із завершенням формування партійної структури починається практична діяльність РУП.

Головним завданням партії було піднести рівень політичної свідомості насамперед українського селянства. З цією метою розгортали активну видавничу діяльність. РУП видавала чотири газети – “Гасло”, “Селянин”, “Добра новина”, “Праця”. За 1902–1904 рр. було видано за кордоном 30 найменувань брошур: “Дядько Дмитро”, “Народна справа”, “Чи є тепер панщина?”, “Козаччина” та ін. На селах члени РУП розповсюджували газети й брошури, проводили бесіди, пропонували свої погляди, брали участь у підготовці виступів селян по Полтавщині й Харківщині, у страйках робітників на бурякових плантаціях Правобережжя в 1902 р.

Практична діяльність 1900–1902 рр. сприяла наростанню розходжень серед членів РУП, внаслідок чого серед них склалися дві групи. Одна – переважно члени “Закордонного комітету” у Львові (М.Меленевський, Є.Голіцинський, О.Скоропис-Йолтуховський, П.Канівець, В.Мазуренко та ін.), вважала, що не слід акцентувати увагу на національному питанні. Оскільки промисловий пролетаріат України перебуває під впливом РСДРП, РУП повинна відмовитися від “Самостійної України” і ввійти до складу РСДРП, щоб згуртувати всі революційні сили для боротьби проти царизму.

Друга група вважала, що національна справа не може бути байдужою пролетаріатові, що партія мусить відстоювати вимоги самостійності або, принаймні, національно-територіальної автономії України. Отже, розкол партії став неминучим.

Наприкінці 1902 р., коли більшість членів Революційної української партії стала відмовлятися від ідеї самостійності України, найрадикальніші її прихильники на чолі з М.Міхновським вийшли з партії і створили власну організацію – Українську народну партію (УНП).

Ця партія весь час була чисельно невеликою групою української інтелігенції, яка намагалася пропонувати самостійну ідеологію серед широких мас українського селянства та робітництва Наддніпрянської України. Протягом 1902–1904 рр. УНП видала ряд відозв і прокламацій: “Робітницька справа в програмі УНП”, “Десять заповідей УНП” та ін. У своїх виданнях УНП закликала всіх українців об’єднатися в боротьбі з чужинцями за вільну Україну.

Найбільш відомим і таким, який викликав різку критику, був твір М.Міхновського “Десять заповідей УНП”. Особливо гостро за-

суджували другу й третю заповіді, де ворогами українців названі росіяни, поляки, угорці та євреї і де проголошується гасло “Україна для українців”.

У 1903 р. при УНП була створена бойова організація “Оборона України”, яка мала вести боротьбу за здійснення ідеалів партії і у вирішальний момент очолити всеукраїнське національне повстання”. В порядку підготовки до повстання ця організація планувала провести ряд акцій проти “символів панування” Росії в Україні. У Києві та Одесі були невдалі спроби висадити у повітря пам’ятники царів. У 1904 р. був влаштований вибух біля пам’ятника Пушкіну в Харкові. Пам’ятник не був пошкоджений, від постаменту лише відколовся шматок граніту. Громадськість України засудила цей вчинок, авторитет партії знизився.

Вихід національних радикалів з РУП не сприяв консолідації її членів. Процес розпаду партії на самостійні організації тривав. У грудні 1904 р. у Львові зібрався ІІ з’їзд РУП. Були присутніми 15 делегатів. Члени “Закордонного комітету” запропонували об’єднатися з РСДРП, але більшість делегатів на чолі з М. Поршем не підтримали цієї пропозиції. Тоді група делегатів – О.Скоропис-Йолтуховський, В.Мазуренко, М.Ткаченко, П.Канівець – залишили з’їзд і створили власну “Українську соціал-демократичну спілку” (“Спілка”). 12 січня 1905 р. “група колишніх членів РУП” випустила декларацію “Розкол Революційної української партії”, яка офіційно оформила розкол РУП. В декларації “Спілка” проголосила себе пролетарським елементом, котрий готовий стати до боротьби за визволення пролетаріату від буржуазної самостійності України. “Спілка” не мала власної програми і у 1905 р. ввійшла до складу РСДРП як автономна частина меншовицької фракції.

Члени РУП, які залишилися після виходу з неї “Спілки”, у грудні 1905 р. на своєму з’їзді перейменували РУП в “Українську соціал-демократичну робітничу партію” (УСДРП). Її лідерами стали В.Винниченко, М.Порш, С.Петлюра, М.Ткаченко, Л.Юркевич та ін.

Напередодні першої російської революції на Україні завершилося формування національних ліберально-демократичних партій – Української демократичної та Радикальної. Вони утворилися у 1904 р. на базі Всеукраїнської безпартійної загальної організації. До цих партій входили різні верстви міської інтелігенції. Це були опозиційні у відношенні до самодержавства політичні організації. Вони вимагали демократизації державного устрою Росії – “основою державного

порядку в Росії ми визначаємо федеративні засади державного устрою”. Обидві партії вимагали автономії України в складі Росії, націоналізації землі, демократичних свобод та ін. Наприкінці 1905 р. УДП і УРП об’єдналися в одну Українську демократично-радикальну партію (УДРП). Лідерами партії були О.Лотоцький, Є.Тимченко, Є.Чикаленко, Б.Грінченко, С.Єфремов, Ф.Матушевський та ін.

Отже, на початку ХХ ст. український національний рух політизувався. В Україні почали виникати політичні партії. Цей процес мав свої особливості. В Україні, яка входила до складу Росії, партії виникали нелегально. Вони утворилися до буржуазно-демократичної революції. Одночасно з загальноросійськими виникли українські політичні партії різних напрямів – соціалістичного (РУП, “Спілка”), ліберально-демократичного (УДП, УРП) і націонал-радикального (УНП). Вони мали між собою багато спільного в програмних положеннях. Перш за все вони вимагали демократизації державного устрою Росії і автономії України.

2 Діяльність політичних партій в Україні в роки першої буржуазно-демократичної революції 1905-1907 рр.

Революція 1905–1907 рр. в Росії була зумовлена всім ходом соціально-економічного і політичного розвитку країни. З одного боку, в країні виростили великі капіталістичні фабрики, заводи, шахти та інші підприємства, формувався капіталістичний уклад, а з іншого боку, зберігалися царське самодержавство, велике поміщицьке землеволодіння та інші феодальні пережитки, які стримували розвиток продуктивних сил, гальмували весь суспільний прогрес.

Поміщицький, капіталістичний та національний гніт поєднувався з політичним безправ’ям трудящих, необмеженою сваволею та поліцейським деспотизмом царського уряду. Усе це робило нестерпним становище народних мас і надавало соціальним суперечностям особливої гостроти та глибини.

Революція, яка спалахнула 9 січня 1905 року в Росії, за своїм соціально-економічним змістом була буржуазною. Перед нею стояли завдання – повалити царське самодержавство та встановити демократичну республіку, знищити становий лад, ліквідувати поміщицьке зе-

млеволодіння та розподілити його серед селян, ввести восьмигодинний робочий день. Здійснення цих завдань не підривало основ буржуазного ладу, але відкривало шлях до більш прогресивного, цивілізованого капіталізму. У проведенні цих перетворень були кровно зацікавлені робітники, селяни, інтелігенція та ліберальна буржуазія.

В умовах небаченої активізації напередодні і в час революції всіх суспільних класів і верств розгорталася надзвичайно динамічна їх консолідація й розмежування, а на цьому ґрунті – становлення, формування та діяльність політичних партій.

Революційні події вимагали від політичних партій вироблення власної лінії поведінки або стратегії і тактики. Своє бачення вирішення основних завдань революції політичні партії виробляли на з'їздах та конференціях.

На крайньому лівому фланзі в революції 1905–1907 рр. перебувала Російська соціал-демократична робітничка партія (РСДРП), осередки якої працювали і в Україні. Політичну лінію більшовиків в революції розробив III з'їзд РСДРП, який відбувся 12-27 квітня 1905 року. Меншовики зібралися на свою конференцію в цей же час у Женеві. З'їзд і конференція розглядали однакові запитання – про характер революції та її рушійні сили, збройне повстання, тимчасовий революційний уряд та участь в ньому соціал-демократів, про ставлення до селянського руху, інших політичних партій та рухів. Але рішення з цих питань були різні.

Більшовики на чолі з В.Леніним (Ульяновим) оцінювали революцію як буржуазну, але підкреслювали, що її керівником повинен бути пролетаріат, його союзником – селянство; ліберальну буржуазію, яка хоче домовитися з царем, необхідно ізолювати. Головним завданням партії і робітників визнавався перехід від масових політичних страйків до збройного повстання. Більшовики вважали, що повалення самодержавства шляхом збройного повстання приведе до встановлення революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства. Так як в роботі III з'їзду РСДРП приймали участь делегати від Одеського, Миколаївського, Харківського та Катеринославського комітетів від України, то ці рішення з'їзду широко пропагувалися в промислових центрах.

Женевська конференція меншовиків, в роботі якої брали участь представники Донецького, Катеринославського, Київського, Харківського та Кримського комітетів, революцію 1905 р. вважала буржуазною. Через це керувати нею повинна буржуазія; кінцевим результа-

том революції мала стати буржуазна парламентська республіка західноєвропейського типу.

У ході революції в організації масових зборів, мітингів, страйків, збройних повстань брали участь соціал-демократи обох течій. Тому у квітні 1906 р. на IV з'їзді РСДРП меншовики і більшовики знову об'єдналися в єдину організацію. За підрахунками істориків, весною 1906 року загальна чисельність РСДРП досягала 26, 5 тис. чоловік (14 тис. більшовиків та 12,5 тис. меншовиків), а весною 1907 р. – понад 167 тис. членів. В Україні тоді було близько 20 тис. членів РСДРП.

Іншу точку зору на розвиток революції в Росії мала партія соціалістів-революціонерів (есерів). В роботі I з'їзду РПСР, який відбувся наприкінці грудня 1905 р. – на початку 1906 р. у Фінляндії, брали участь делегати від Київського, Катеринославського, Харківського, Одеського, Таврійського комітетів. З'їзд прийняв програму і статут партії. Лідер есерів В. Чернов вважав, що революція настала передчасно. Робітничий клас та селянство готові були тільки до того, щоб зруйнувати старий лад, а побудувати новий вони не готові. Програма есерів вимагала експропріації капіталістичної власності і реорганізації всього суспільного ладу на соціалістичних засадах. Мета революції – трудова республіка, в якій влада буде належати трудовому народу, тобто робітникам, селянам і революційно-соціалістичній інтелігенції.

Партія есерів в роки революції 1905–1907 рр. не була цілісною, з неї вийшли “ліві”, які у жовтні 1906 року утворили “Союз соціалістів-революціонерів максималістів”. Ідеологами цієї течії були А.Троїцький, С.Светлов, Г.Нестроєв та інші. Вони вважали, що революція в Росії або зазнає поразки, або зразу переросте в соціалістичний переворот.

Інша частина есерівської партії (А.Пешехонов, В.М'якотін, Н.Анненський та інші) заснували партію народних соціалістів (енесів). Енеси негативно ставилися до розгромів поміщицьких маєтків. Вони вважали, що пролетаріат без активної допомоги буржуазії, лібералів та інтелігенції буде роздавлений урядом, тобто зазнає поразки.

Незважаючи на різні погляди, есери в часи революції публікували та розповсюджували багато листівок, прокламацій з закликами до політичних страйків і повстань, брали активну участь у виступах робітників, селян, солдатів та матросів. Есери користувалися значним впливом серед селян, у тому числі й на Україні. Наприкінці 1906 – на

початку 1907 років в партії налічувалося понад 65 тис. чол., з них 10 тис. членів в Україні.

Отже, революція, яку готували декілька поколінь революціонерів, на яку сподівалися, показала, що діяльність політичних партій Росії досить сильно відстає від революційних дій народу, і це стало однією з причин її поразки.

Основними загальноросійськими ліберально-опозиційними партіями, які сформувалися уже в ході революції, стали кадети та октябристи. Їх утворення співпало з періодом найвищого підйому революції 1905 р. Конституційно-демократична партія організаційно сформувалася на своєму установчому з'їзді 12-18 жовтня 1905 року. У січні 1906 р. до основної назви додали: партія “народної свободи”. Партія октябристів (повна назва “Союз 17 октября”) почала формуватися у листопаді 1905р. В жовтні-грудні 1905 року конституювалося 72 кадетських комітетів та 49 відділів октябристів. Більшість місцевих організацій кадетів та октябристів утворилися під час виборчої компанії у I Думу. В січні-квітні 1906 р. нараховувалося 274 кадетських комітетів та 211 відділів “Союз 17 октября”. Загальна кількість кожної з цих двох партій у роки революції становила 50-60 тис. чол. В українських губерніях в 1906 р. було близько 50 відділів кадетської партії з 9 тис. членів. За підрахунками істориків в Україні нараховувалося близько 10 тис. членів партії октябристів.

До партії кадетів входили представники російської інтелігенції, ліберально-помірковані поміщики, середня міська буржуазія, службовці, вчителі, а інколи робітники та селяни. Лідером та головним теоретиком партії став історик Павло Миколайович Мілюков. Теоретичні уявлення лібералів були викладені у програмних документах. Політичним ідеалом кадетів була парламентська конституційна монархія англійського типу. Вони послідовно проводили ідею про розподіл законодавчої, виконавчої та судової влади. Кадети виступали за введення в Росії загального виборчого права, здійснення всього комплексу демократичних свобод. Але вони вимагали збереження унітарної держави, не визнавали права нації на самовизначення.

Кадети мали власну програму вирішення аграрного питання – відчуження поміщицької землі за викуп місцевими земельними комітетами, які склалися з поміщиків, службовців та селян. Ліберали виступали за 8-годинний робочий день та надання робітникам права на свободу зборів, страйків та спілок.

В цілому програма конституційних демократів була спрямована на еволюційний капіталістичний розвиток Росії. Українські кадети, зокрема, наполегливо домагалися скасування заборони української мови, права вільно користуватися нею.

Іншу програму реформування Росії мали октябристи. Вони стояли за розвиток та зміцнення конституційної монархії, за збереження унітарної, єдиної і неподільної держави, за скликання Державної Думи. В аграрному питанні октябристи робили акцент на зрівняння в громадських правах селян, ліквідації общинних порядків, підйомі продуктивності праці. По суті їх програма співпадала із столипінською аграрною політикою. Октябристи виступали проти обмеження робочого дня дорослих робітників. Отже, представники великої буржуазії та поміщиків захищали власні інтереси. Як тільки влітку 1905 року революційна боротьба дійшла до збройного повстання, ліберали одразу заявили про свою підтримку уряду. Таким чином, буржуазія довела, що нездатна очолити революцію.

Невід'ємною частиною політичних процесів, що відбувалися в Російській імперії у 1905–1907 рр., був монархічний консервативний, або чорносотенний рух. Він виник як протидія революційному рухові. Революційному рухові були притаманні крайні способи дій, які виявлялися в тероризмі есерів та анархістів, бланкізмі більшовиків тощо. Так само і монархічний рух вироджувався в політичну реакцію.

Самі ж монархісти вважали свій рух єдиним справжнім народним, який має історичні корені. Навіть назва “чорна сотня” була запозичена з історії XVII ст., коли нижегородська “чорна сотня”, згуртувавшись навколо К.Мініна, врятувала престол і Росію.

Поштовхом для утворення масових монархічних та чорносотенних організацій став маніфест 17 жовтня 1905 р. Цьому сприяли декілька обставин. По-перше, розвиток революційного руху породив серед певних верств суспільства потребу у збереженні старого ладу, перш за все монархії. По-друге, урядові кола відчували потребу в організації правих сил для боротьби з революцією. По-третє, революція започаткувала національні рухи в імперії, що ставило під загрозу саме існування держави. Таким чином, великодержавний шовінізм став однією з об'єднуючих ідей деяких верств російського суспільства.

Основною монархічною організацією став “Союз русского народа” (СРН), який виник 8 листопада 1905 р. На чолі організації стояла Головна рада під керівництвом доктора Дубровіна та його заступників В. Пуришкевича (бессарабський поміщик) та інженера

О.Тришатного. Місцеві організації-відділи, яких було створено близько 600, копіювали структуру Головної ради.

На Україні відділи СРН були утворені у Волинській, Катеринославській, Подільській, Таврійській, Херсонській, Чернігівській губерніях. Всього відділи на Україні об'єднували понад 190 тис. членів – майже половину загальної кількості “Союза русского народа”.

В зареєстрованому 7 серпня 1906 р. статуті СРН проголошувалось, що його членами можуть бути “лише природні руські люди”, при цьому зазначалося, що “Союз” не робить різниці між великоросами, білорусами й малоросами. Соціальний склад рядових членів був досить строкатий: дрібна буржуазія, торговці, духовенство, селянство, рідше – робітники. Відділи СРН очолювали, як правило, дворяни, поміщики, монархічно настроєні представники буржуазії, інтелігенції.

Програма “Союзу”, прийнята I Всеросійським з'їздом 2 вересня 1906р., передбачала збереження монархії, єднання царя з народом, неподільність Російської імперії, заперечувала демократичні свободи, створення національних автономій, проповідувала відвертий антисемітизм. Аграрна програма “Союза русского народа” передбачала продаж землі селянам у приватну власність, спрощення виходу з общин. Робітниче питання у програмі майже не розроблялося. Програми інших монархічних партій – “Русской монархической партии” (квітень 1905 р.) та “Русского народного союза им. Мих. Архангела” (листопад 1907 р.) в основному повторювали положення програми СРН.

Головними засобами боротьби з революційним рухом монархісти вважали погроми, вбивства та ін. Так, в єврейському погромі, який вчинили чорносотенці в Одесі після видання маніфесту 17 жовтня 1905 р., було вбито близько 1 тис. мешканців міста єврейської національності. В період революційних подій 1905-1907 рр. влада охоче використовувала і спрямовувала погромну діяльність чорносотенців

10

В класову боротьбу робітників України органічно вписались вимоги, пов'язані з необхідністю демократичного вирішення національного питання: протест проти великодержавної шовіністичної політики царату і буржуазії, чорносотенних погромів, вимоги вільного розвитку всіх національностей, визнання права народів на самовизначення, скликання Установчих зборів із представників усіх національностей Росії, а також відміни всіх обмежень стосовно мови і культури українського та інших народів.

Активно відстоювали національні права українського народу трудяще селянство та демократична інтелігенція. Роки революції характеризуються бурхливим зростанням чисельності українських буржуазних та соціал-демократичних партій, що намагалися втілити в життя свої програми.

Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) за своїми програмними і політичними положеннями йшла у фарватері міжнародного й російського реформізму. Її програмі були притаманні ідеї національного звільнення та муніципалізації землі. Питання про конфіскацію поміщицьких земель УСДРП спочатку не ставила. Більш того, українські соціал-демократи охарактеризували початок селянського руху як намагання повернути колесо історії назад до панування дрібної власності. Тому вони закликали не підтримувати селянський рух, а всі сили докласти до того, щоб відвернути селян від стихійних виступів.

У вирішенні національного питання українські соціал-демократи висували тезу культурно-національної автономії, вимагали автономії України з окремим сеймом. Що стосується форм організації пролетаріату, то вони відстоювали федеративний принцип, допускали об'єднання з РСДРП тільки за умови визнання УСДРП єдиним представником українського пролетаріату.

У визначенні тактичної лінії в революції УСДРП, як і її попередниця РУП, визнавала страйк головним засобом боротьби, виступала проти збройного повстання. В цілому партія вважала, що “революція в Росії при даних соціальних умовах можлива тільки як руська революція”. Вона видавала газети “Гасло”, “Селянин”, “Праця”, листівки і відозви.

Характеризуючи роботу серед робітників, ЦК УСДРП вважав, що свої зусилля партія спрямовує тільки на міський пролетаріат, а село було на другому плані. Під час революції було проведено два з'їзди і дві конференції, на яких розглядались питання про сучасний момент у розвитку російської революції, про ставлення до Державної думи, до української парламентської трудової фракції, про зв'язки з Російською соціал-демократичною партією, про блоки з іншими дрібнобуржуазними партіями “не правіше кадетів і українських радикалів-демократів”.

Український соціал-демократичний союз (“Спілка”) у роки першої російської революції з усіх основних питань стратегії і тактики поділяв погляди меншовиків, про що свідчить діяльність його делега-

тів на меншовицькій конференції в Женеві (1905 р.), IV та V з'їздах РСДРП. У листівці “Революція”, що датована січнем 1905 року, “Спілка” закликала селян “не розбивати і не палити” поміщицькі економії, а чекати скликання Всенародної конституційної ради, яка повинна розглянути земельне питання. “Спілчани” виступали проти більшовицької пропаганди збройного повстання.

Спочатку “Спілка” пропонувала проводити роботу тільки серед тієї частини сільського пролетаріату, яка володіла українською мовою. Однак невдовзі “Спілка” фактично перетворилася на звичайну територіальну організацію меншовиків, поступово злилась з їхніми місцевими організаціями. На V з'їзді РСДРП (1907) “Спілка” була представлена 12 делегатами-меншовиками.

На чолі “Спілки” стояв Головний комітет, обраний на конференції в листопаді 1905 р., в складі М.Меленевського, О.Скоропис-Йолтуховського, Г.Довженка та ін. У роки революції Головним комітетом видавалась газета “Правда” українською і російською мовами, а також сотні тисяч листівок та брошур. Отже, як і російський, соціал-демократичний рух в Україні був представлений різними політичними партіями, що не сприяло вирішенню ні соціальних, ні національних проблем українського народу в революції.

Головним виразником інтересів селянства в революції стала Українська партія есерів, яка була проголошена у 1906 р. колишніми рупівцями М.Шаповалом, П.Христюком, М.Залізнякам, В.Чеховським та ін. У 1907 р. відбувся організаційний з'їзд членів української соціалістично-революційної партії. Програма не була прийнята, а були лише розроблені її окремі пункти:

1 Здійснення революційного перевороту, встановлення демократичної республіки, створення справедливого соціалістичного суспільства.

2 Ліквідація національного гніту, надання всім націям права на самовизначення.

3 Проголошення демократичних свобод.

4 Усуспільнити знаряддя і засоби виробництва, власність і все господарство.

5 “Соціалізація” землі, тобто вилучення землі з товарного обігу і передача її в загальнодержавну власність без викупу, за умови, що “всі землі поступають під нагляд центральних та місцевих органів самоврядування”. Користування землею передбачалося зрівняльно-

трудоим. Частина продукту (рента) шляхом оподаткування йшла на суспільні потреби.

Національна програма передбачала декілька шляхів вирішення національного питання:

- повне оновлення Росії;
- мінімальний варіант вимагав проголошення автономії України в оновленій демократичній Росії;
- оптимальний варіант передбачав створення федеративного або конфедеративного союзу національно-державних утворень.

З'їзд обрав єдиний центральний орган – “Головну раду”. Головним засобом боротьби був визнаний індивідуальний терор.

Революція 1905–1907 рр. показала, що українські політичні партії соціалістичної орієнтації залишились ідейно і політично роз'єднані, їх вплив на маси був незначним. Але їх пропагандистська та агітаційна діяльність сприяла формуванню національної самосвідомості українського населення.

Впливовою політичною силою, що захищала інтереси української буржуазії в революції, були націонал-ліберали. Початок їх організаційного оформлення було покладено утворенням Української демократичної та Української радикальної партій. Їх політичні платформи базувалися на головних принципах лібералізму, тому не випадково, що вони шукали шляхи до об'єднання. Наприкінці грудня 1905 р. у Києві комісії від УДП – Є.Чикаленко, Є.Тимченко, І.Шраг і від УРП – Б.Грінченко, М.Левицький на об'єднаному засіданні виробили спільну програму і назву партії – Українська демократично-радикальна партія (УДРП). Партія мала складатися з місцевих громад, а очолювала її Рада з функціями ЦК. Членами Ради стали Б.Грінченко, С.Єфремов, Ф.Матушевський, М.Левицький, Є.Чикаленко.

У 1906 р. відбувся з'їзд УДРП, який затвердив програму партії. В програмі говорилося: “Українська Демократично-Радикальна партія, обстоючи в справах політичних за глибоко демократичну державну конституцію, в той же час розуміє це так, що реформована держава мусить бути федерацією автономних національно-територіальних одиниць. Такої автономії вимагає партія і для свого Українського народу на всій території, яку він фактично тепер заселює суцільною масою”¹¹. Керівництво загальнодержавними справами належатиме виборному державному парламентові. Усіма справами в автономній Україні мала порядкувати Українська Виборна Народна Рада (Сейм). “Українська Народна Рада, – говорилося в про-

грамі, – сама виробляє крайову конституцію, яку не може ні відмінити, ні скасувати загальнодержавний парламент... Українська Народна Рада має право рішати всі справи, які не належать до державного парламенту. Вона, яко хазяїн краю, порядкує всіма землями і водами української території”¹². Крайова конституція надавала широкі права органам місцевого самоврядування – громадам і тим округам, у які громади могли б об'єднатися. Отже, в питаннях державного устрою УДРП розходилася з російськими кадетами, які не визнавали право України на автономію.

В економічному розділі програми УДРП передбачалося, що соціалістичний лад, до якого прямує людність, найкраще забезпечить інтереси людей; через те “земля зо всіма її багатствами, всі фабрики, заводи, робітні і всі способи й знаряддя до праці з часом повинні стати селянською народною власністю”¹³.

В аграрних справах УДРП домагалася, щоб усі землі державні (казенні), удільні, монастирські й церковні стали крайовим земельним фондом під підпорядкуванням самоврядних громад чи округ, і той фонд використовувався б для потреб хліборобів, причому першими з крайового земельного фонду мали користуватися безземельні або малоземельні¹⁴.

У робітничому питанні програма УДРП ставила вимоги до 8-годинного робочого дня та прийняття законів, які б забороняли використовувати працю жінок та дітей на шкідливому виробництві та в нічну зміну, а також передбачали соціальний захист робітників¹⁵.

Для всіх громадян програма вимагала загальновизнаних та громадянських прав – права вільного поселення й проживання, недоторканість особи, оселі, листування, вживання рідної мови, свободи зборів, об'єднання в спілки і товариства, страйків і т.д. Громадянські права мали бути рівними для всіх громадян.

До складу УДРП входили представники верхівки українського суспільства – професори, приват-доценти, письменники, адвокати, публіцисти, лікарі, деякі поміщики, службовці. Партія видавала щотижневик “Рідний край” та газету “Громадська думка”, яку незабаром змінила “Рада”. Ліберально-демократичний характер мали українські журнали “Нова громада”, “Рідна справа”, “Український вісник”, “Україна”. УДРП видавала також відозви, які розповсюджувалися серед інтелігенції, селян, робітників цукрових заводів та залізниць.

Для досягнення своїх завдань УДРП розраховувала на мирні засоби боротьби – реформи. Лідери партії вітали царський Маніфест 17 жовтня, вважаючи, що він відкриє шлях до розв'язання всіх питань.

Протягом 1906–1907 рр. радикал-демократи приймали участь в українському національному русі. Організовували діяльність “Прогресивіст”, різних українських товариств, клубів, музично-драматичних гуртків. Вони обґрунтовували необхідність надання Україні автономії, добивались права на вільне вживання української мови і розвитку національної самосвідомості українського населення.

Найбільш радикальною у розв'язанні національного питання в Україні у 1905–1907 рр. залишалася Українська Народна Партія (УНП). У 1906 р. було розроблено остаточний варіант програми УНП, яка починалася словами:” Українська Народна Партія єсть партія робітничої маси українського народу; єсть партія українського міського і сільського пролетаріату”¹⁶.

Програма визначала мету діяльності партії – соціалістичний ідеал якої єдиний, котрий може остаточно задовольнити український та інші народи, знищити визиск, безправ'я, знищить сучасний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівності і пануванні. Цей ідеал такий: взагалі зняв'язки виробу фабрики і заводи на землі, оселеній українським народом, мусять належати українцям – робітникам, а земля (рілля) – українцям – хліборобам”¹⁷.

Головні завдання УНП формулювалися так: просвітити, освідомити українців – робітників і хліборобів з боку розуміння їх національних та класових інтересів, зорганізувати освічений український пролетаріат, який усвідомлює свої інтереси, у Всеукраїнський союз українців-робітників, а українців-хліборобів – у Всеукраїнський союз хліборобів-українців, при цьому в ці організації мали входити саме лише українці.

“Необорна сила з'єднаних українців-робітників і селян, – говорилося далі в програмі УНП, – учинить захват політичної власті на Україні, знищить визиск, насилля, нерівність, і утворить непідлеглу Україну – Республіку вільних працюючих людей”¹⁸.

Стоячи на позиції повної незалежності України, УНП, разом з тим на шляху до її здійснення підтримувала і автономні вимоги українських партій, але за умови, щоб автономія була не фіктивною, а дійсною, справжньою.

Обстоюючи інтереси міського і сільського пролетаріату, УНП висувала вимоги 8-годинного робочого дня, недопущення надуроч-

них робіт, встановлення мінімуму заробітної платні, безплатної медичної допомоги, право створювати товариства взаємодопомоги і страйкових кас та ін.

В аграрній частині програми УНП проголошувала своїм ідеалом націоналізацію землі. “Націоналізація землі на Україні для запровадження соціалістичного строю і соціалістичного оброблення землі, – говорилося у програмі, – це наш ідеал і наше конечне завдання, бо тільки єдине таким шляхом на завше розв'яжеться аграрне питання на Україні”¹⁹. Програма передбачала конфіскацію земель казенних, удільних, монастирських, поміщицьких, передачу їх у крайовий земельний фонд, з якого “ождий член української нації, що жиє з землі, бере землю до уживання, скільки може обробити її власноручно без наймита”²⁰.

Програма УНП містила також вимоги громадянських прав і свобод: недоторканість особи і житла, прогресивний безпосередній податок пропорціонально доходу, рівноправність жінок, ліквідація класів (станів) і класових привілеїв, відповідальність урядовців перед громадянами, загальне, рівне, пряме виборче право при таємному голосуванні, ліквідації постійного війська та заміни його загальнонародною міліцією та ін.

УНП схвально зустріла маніфест 17 жовтня. Частина членів сподівалася, що з волі царя Україні буде надано автономію як етап до її самостійності. Члени УНП розгортали видавничу діяльність, брали участь у виборах до Державної думи і т. п.

Отже, в роки першої російської революції діяльність українських політичних партій була спрямована на виховання національної самосвідомості та політичної культури народу. Вона мала значний вплив на розвиток українського національного руху. Крім національних партій в Україні діяли і загальноросійські партії, які відображали інтереси всіх верств населення. І хоча революція зазнала поразки, робота, проведена політичними партіями у 1905–1907 рр. дала позитивний результат в майбутньому.

3 Політичні партії в Україні між двома буржуазно – демократичними революціями (1907–1917)

3.1 Політичні партії в Україні в роки реакції та нового революційного піднесення (1907–1914)

Після поразки революції 1905–1907 рр. в країні наступив період реакції. Царизм переміг. По всій країні встановився режим репресій, що, за іменем одного з його основних натхненників і провідників – голови царської Ради міністрів П. Столипіна, дістав назву столипінського. Діяльність усіх революційних та опозиційних партій була заборонена. Деякі з них зійшли з політичної арени, інші змушені були перейти на нелегальне становище.

Переломним моментом політичного життя країни став третьочервневий державний переворот. Оскільки в II Державній думі точилися гострі дебати з аграрного питання і вона виявилася недостатньо слухняною, царський уряд 3 червня 1907 р. її розпустив і видав новий виборчий закон. Цим він порушив Маніфест від 17 жовтня 1905 р. і "основні закони Російської імперії", видані в 1906 р., за якими жоден закон не міг бути виданий без схвалення Державної ради й Державної думи.

За новим виборчим законом ще більше урізувалися виборчі права робітників, селян та неруських народів і забезпечувалося переважання в Думі чорносотенних поміщиків та представників великої торгово–промислової буржуазії. Землевласницька й перша міська курії, тобто поміщики й найбільші капіталісти, що разом склали менше 1% населення Європейської Росії, обирали 64,4 % всіх виборщиків, а робітники й селяни разом – тільки 24,8 %. Народи Середньої Азії й Сибіру були зовсім позбавлені виборчих прав, а кількість депутатів від населення Кавказу й Польщі було набагато зменшено. Виборчим правом користувалися всього 15 % населення країни.

Вибори, що відбувалися влітку і восени 1907 р., дали царизмові бажаний склад Думи, в якому переважали праві (чорносотенці), октябристи й кадети. Лише поміщиків у III Думі засідало 202 чол. Від українських губерній було обрано 111 депутатів, в т. ч. 64 поміщики, 13 священників і тільки 20 селян. За партійністю: 55 правих і російських націоналістів, 41 октябрист, 5 кадетів.

Склад III Думи відображав блок чорносотенних поміщиків з верхівкою торгово-промислової буржуазії. Відповідно в Думі були дві більшості: 1) право-октябристська і 2) октябристсько-кадетська.

Уряд П. Столипіна балансував між цими двома більшостями. Ця політика лавірування уряду між різними класами дістала назву бонапартизму.

Третьочервнева монархія, заснована на союзі поміщиків і буржуазії, на політиці лавірування між ними, за своєю суттю була анти-

народною. Вся її діяльність була спрямована проти інтересів народних мас.

Роки наступу реакції (1907–1909) стали суворим випробуванням для робітничого класу, селянства, прогресивної інтелігенції, революційних партій. У більшості регіонів країни, в т. ч. й на Україні, тривалий час діяв воєнний стан або ж стан надзвичайної чи посиленої охорони. В містах і селах лютували каральні військові команди, козацькі сотні та чорносотенні банди, які жорстоко розправлялися з трудящими. Уже на початок 1908 р. в тюрмах томилося понад 200 тис. чол. За 1907–1909 рр. військово–польові суди Росії ухвалили 5 тис. смертних вироків. Тисячі робітників і селян були страчені без суду та слідства. Десятки тисяч заслани на каторжні роботи.

Царські власті громили робітничі організації – профспілки, кооперативи, закривали робітничі газети й журнали. Протягом лише 1907 р. було закрито 100 газет професійних спілок, а в 1910 р. – понад 440 професійних організацій. Особливо жорстоких ударів зазнали більшовицькі організації. Була заарештована значна частина членів Київської, Одеської, Ніжинської, Конотопської, Полтавської, Харківської та інших соціал-демократичних організацій. У результаті цього в 1908 р. кількісний склад соціал-демократичних організацій в Україні зменшився у 10 разів з 20 тис. членів партії напередодні V з'їзду РСДРП до 2 тис. членів.

Важливим елементом політики царизму, поміщиків і буржуазії в період реакції було насадження ідеології великодержавного шовінізму й посилення національного гніту. В Україні царизм переслідував українську мову й культуру – забороняв користуватися українською мовою в учбових закладах і адміністративних установах, припиняв видання українських газет і журналів, художньої літератури. У школах не можна було співати українських пісень, читати вірші й виконувати українські мелодії.

У 1908 р. Державна дума не затвердила законопроект про дозвіл викладання в початкових школах українською мовою, внесений 37 депутатами. Царські власті закривали "Просвіти", українські клуби й музично-драматичні гуртки, забороняли вшановувати пам'ять Т.Г.Шевченко і т. д. Українців разом з іншими пригнобленими народами Столипін у своєму циркулярі губернаторам 1910 року оголосив "інородцями" й заборонив їм створювати будь-які товариства, клуби, видавати газети рідною мовою.

Посиленням національного гноблення, політикою розпалювання національної ворожнечі царський уряд намагався підірвати єдність революційних дій трудящих різних націй, відвернути робітників і селян від класової боротьби проти поміщиків і буржуазії.

Видання царем маніфесту 17 жовтня 1905 р., потім поразка революції, столипінський режим, спад у 1912–1913 рр. революційного руху серйозно вплинули на поведінку різних класів та соціальних груп, на стан і діяльність політичних партій в усій Росії, в т. ч. і в Україні.

Чорносотенні поміщики і їх партії та організації, які діяли і в Україні, після видання третьочервневого виборчого закону з захопленням схвалювали політику царського уряду й сподівалися на повне відновлення необмеженого самодержавства.

Головною партією поміщиків був Союз руського народу (СРН), створений ще в листопаді 1905 р. Він нараховував біля 400 тис. членів. Місцеві організації-відділи діяли в багатьох губерніях України.

Так, в Катеринославській губернії діяло 13 відділів СРН, загальною кількістю 17368 членів. В Київській губернії нараховувалося 50 відділів СРН, до складу яких входило 8433 членів. Усього відділи в Україні об'єднували понад 190 тис. членів – майже 50% загальної кількості СРН ²¹.

Відділи СРН очолювали дворяни, урядовці, купці, представники духовенства, буржуазії, інтелігенції. Так, київський відділ очолювали професор М.Міщенко та домовласник Ф.Постний, Одеський – граф О.Коновніцин.

Своєрідними центрами чорносотенців стали Київ і Одеса. Одеські чорносотенці залучали в свою організацію реакційну дрібну буржуазію, торговців, відсталі прошарки робітників. Завдяки фінансовим надходженням від Міністерства внутрішніх справ та товариства пароплавства і торгівлі, одеські чорносотенці мали можливість проводити масові маніфестації і створювати робітничі артілі. Але найбільш широку відомість одеським монархістам принесли єврейські погроми.

Чорносотенці створювали свої філії і серед студентів, вони намагалися розповсюдити свій вплив на різні соціальні прошарки населення. Так, в серпні 1908 р. в Києві була створена студентська монархічна організація "Двоголовий орел" на чолі зі студентом університету В.Голубєвим і священником Ф.Сенкевичем. Організація мала свій

орган – газету "Двоголовий орел", видання якої фінансувалося міністерством внутрішніх справ через Головну раду СРН.

Але організація "Двоголовий орел" не змогла завоювати авторитет серед учнівської молоді. В подальшому чорносотенці змінили методи агітації серед студентів і перейшли до створення зовнішньо безпартійних "академічних" організацій²².

Великі надії чорносотенці покладали на селян. Їм дійсно вдалося створити велику кількість відділів в селах Київської, Подільської, Полтавської та інших губерній. Але тут треба мати на увазі, що сільські організації були найбільш нестійкими, частіше усього розпадалися, а деякі існували тільки на папері.

Більшість селян з прохолодою відносились до Союзу руського народу і не довіряло усій партії. Існувало багато випадків, коли селяни не тільки заперечували проти створення СРН, але й активно боролися проти нього.

Помітною політичною силою у монархічному русі, яка діяла в Україні, стала "Партія націоналістів" (з січня 1910 р. – "Всеросійський національний союз"), яка виникла в Києві у 1908 р. на чолі з поміщиком П.М.Балашовим, журналістом В.В.Шульгіним та графом В.О.Бобринським.

"Націоналісти" висунули гасло: "Росія вся для росіян." Вони розуміли, що організація не в змозі добитися підтримки демократичних прошарків населення, тому лідери цієї партії робили ставку на поміщиків, духовенство, реакційну частину буржуазії, намагалися досягнути мети за рахунок впливу у вищих політичних сферах.

Активну діяльність "націоналісти" розгорнули восени 1912 р. під час виборів у IV Думу, куди вони провели 33 депутата. Органом "Партії націоналістів" стала газета "Київлянин" (1908–1917).

Партії поміщиків та монархістів вирішували національне питання з позицій великодержавного шовінізму, виступали за єдину та неподільну Росію. Програма Союзу руського народу містила націоналістичні та шовіністичні гасла. Чорносотенці будь-якими засобами намагалися розпалити національну ворожнечу та недовіру до іногородців, особливо до євреїв.

Одним из складних питань для монархістів був бурхливий розвиток українського національно-визвольного руху. І якщо поява перших українських політичних партій в Росії спочатку не викликала у чорносотенців особливого занепокоєння, то поступово вони розумі-

ли, що український національно-визвольний рух погрожує як існуванню єдиної держави, так і суспільному устрою.

"Націоналісти" вважали, що існує тільки єдиний російський народ, що немає ніякого українського народу, а є тільки гілка російського народу. Тому і український національно-визвольний рух вони вважали явищем шкідливим та беззмістовним.

Поразка першої російської революції і наступ реакції визначили напрямок подальшої ідейно–політичної еволюції української ліберальної буржуазії. Головною її тенденцією стало пристосування стратегії і тактики своїх партій до третьочервневого режиму шляхом відмовлення від багатьох програмних вимог. Разом з тим ці партії, як російські, так і національні, зокрема українські, переживали глибоку організаційну кризу.

В умовах поразки революції в 1907 р. Українська демократично–радикальна партія фактично припинила своє існування як єдина організація і розпалася. Деякі з її членів (В.Леонтович, П.Стебницький, І.Шраг та ін.) далі діяли в загальноросійській партії кадетів, інші відійшли від політики. На уламках УДРП в 1908 р. утворилася нова організація – Товариство українських поступовців (ТУП), до якої ввійшли різнорідні елементи – ліберально настроєні радикал-демократи, частина членів УСДРП, Української народної партії (УНР) та ін. Це була суто інтелігентська організація, до якої здебільшого належали професори, адвокати, журналісти, видавці, кооператори та ін.

Один із засновників цієї партії – відомий історик і політичний діяч М.С.Грушевський – у своїх брошурах і статтях пропагував ідею національної автономії України в межах майбутньої конституційної Росії. Головними програмними вимогами ТУПу були парламентаризм як основа загальнодержавного ладу, федеративний устрій Росії, що мав забезпечити права українського населення, національно-територіальна автономія України в складі федеративної Росії. ТУП був близьким до російських кадетів.

ТУП складався з місцевих автономних громад. З'їзд громад обирав керівний орган – Раду з місцем перебування в Києві. Напередодні I світової війни членами Ради ТУП були: Є.Чикаленко, С.Єфремов, Ф.Матушевський, Д.Дорошенко та ін.

В основу своєї діяльності ТУП ставив культурницьку роботу: видання літератури українською мовою, налагодження діяльності

"Просвіт" і клубів, організацію різних кооперативів та ін. ТУП видавав газету "Рада" в Києві та журнал "Украинская жизнь" в Москві.

В роки нового революційного піднесення українські буржуазні партії прийняли активну участь у виборчій кампанії до IV Державної думи. ТУП в своїй платформі, яка чітко відображала інтереси української національної буржуазії, закликало усіх українців припинити усяку боротьбу поміж собою і віддати свої голоси за кандидатів, бажаних українському суспільству, і не голосувати за кандидатів не української національності.

Цим партія показала, що вона відстоює ідею безкласовості українського суспільства, намагається відірвати українських робітників від російських, намагається не дати можливості їм об'єднати свої зусилля у революційній боротьбі, що знову поширювалася у суспільстві.

У ході виборчої кампанії українські поступовці блокувалися з кадетами. Їх платформа, як і платформа кадетів, висувала вимоги свободи профсоюзів, кооперації, просвітніх організацій та ін.

Буржуазно-ліберальна інтелігенція знову почала висувати вимоги українізації шкільного навчання і автономії України в межах російської держави. З цими прогресивними вимогами вона активно виступила на земському з'їзді, що проходив у Москві в 1911 р, та на I Всеросійському з'їзді з питань народної освіти, що проходив у Петербурзі на початку 1914 р.

Ще повніше вимоги української буржуазії були сформульовані на з'їзді ТУП у Києві у квітні 1912 р. Рішення з'їзду називалося "Українська платформа" і містило вимоги введення загальної освіти на українській мові, викладання української мови, української літератури і історії, як окремих предметів у середніх та вищих учбових закладах, введення української мови в церкві, судах та суспільних закладах.

В ці роки українська буржуазія виступала проти революційного руху в Україні і неодноразово уклала угоди з російською буржуазією. В 1913 та в 1914 рр. в Києві відбулися переговори київських поступовців на чолі з М. Грушевським з представниками партії кадетів – П.Мімоковим та М.Родічевим про спільні дії. На переговорах обговорювалися питання "захисту" кадетами національних інтересів української буржуазії в IV Державній Думі.

Ліберально-монархічні партії – октябристи й кадети, особливо кадети, підштовхували царський уряд до проведення реформ. Але

провал століпінської політики "заспокоєння і реформ", нездатність царизму попередити і справитися з наростанням революційного руху викликали незадоволення буржуазії, партій октябристів та кадетів і посилення ліберальної опозиційності, особливо напередодні першої світової війни.

Певний розлад і кризові явища були притаманні і партіям соціал-демократів та есерів.

У партії есерів третьочервневий переворот викликав приплив революційних настроїв, прагнення годувати загальне збройне повстання і посилювати терористичну діяльність. Але незабаром стало ясно, що маси, в тому числі й есерівські, цієї ідеї не сприймають і не підтримують. Пасивність мас, царський терор, викриття в 1909 р. керівника бойової есерівської організації і члена ЦК партії Азефа, як провокатора, агента царської охоранки, внесли серйозний розлад серед есерів і через деякий час партія есерів фактично припинила свою діяльність. Вона відродилась і стала масовою після Лютневої революції 1917 р.

Жорстоких репресій в час століпінщини зазнавали члени РСДРП. У багатьох містах України – Юзівці, Херсоні, Єлисаветграді, Полтаві та інших партійні організації були розгромлені. Як і в усій РСДРП, і в Україні в більшовиків і меншовиків існували розбіжності в поглядах на стан і перспективи революційного руху.

Меншовики вважали, що завдання буржуазно-демократичної революції в Росії в основному уже розв'язані, вона стала на буржуазно-конституційний шлях розвитку і повинна йти по ньому тривалий час. Через це, на їх думку, партійні організації повинні працювати в основному легально, особливо активно діяти в Державній думі. Йшлося, отже, про перетворення РСДРП у реформаторську партію західноєвропейського типу. Більшовики розглядали ці погляди як намагання ліквідувати нелегальну революційну партію, чому меншовиків і стали називати ліквідаторами.

Більшовики були впевнені, що Століпінський режим – явище тимчасове. Завдання буржуазно-демократичної революції – повалення царизму і встановлення демократичної республіки, введення 8-годинного робочого дня, конфіскація, поміщицьких земель залишилися не розв'язаними. Через це наростання нової революційної хвилі було неминучим, і, отже, перед партією стояла та сама політична мета, яка і в революції 1905–1907 рр., – доведення буржуазно-демократичної революції до кінця і забезпечення її переростання в

революцію соціалістичну, але в умовах реакції і спаду революційної хвилі необхідно було виробити нову тактику, нові методи – поєднувати нелегальну й легальну роботу і цим шляхом готувати маси до нової революції.

Більшовики вели боротьбу також проти одзовістів, яких очолював О.Богданов. Будучи членами більшовицької партії, одзовісти вимагали відкликання робітничих депутатів з III Думи і припинення діяльності в легальних організаціях. Це привело б к відриву партії від мас.

Нелегальну партійну діяльність більшовики поєднували з роботою в легальних організаціях-профспілках, робітничих кооперативах, клубах, народних будинках, використовували як трибуну для викриття контрреволюційності столипінського режиму Державну Думу, різні легальні з'їзди – фабрично-заводських лідерів, жіночий, антиалкогольний та ін.

У розгортанні революційної боротьби трудящих велику роль відіграли легальні більшовицькі газети: щотижнева "Звезда", яка почала виходити в Петербурзі з грудня 1910 р., і особливо щоденна газета "Правда", перший номер якої вийшов 22 квітня (5 травня) 1912 р.

"Правда" була тісно пов'язана з робітниками, широко висвітлювала життя трудящих і їх революційну боротьбу. Значне місце на сторінках Правди" займали й матеріали про становище та революційний рух робітників і селян України. За 1912–1914 рр. в "Правді" таких матеріалів було опубліковано понад 1550.

Велику увагу приділили соціал-демократи виборчій кампанії в IV Державну Думу, яка відбувалася восени 1912 р. Внаслідок цього до Думи було обрано 7 меншовиків і 6 більшовиків. Від Харківської губернії депутатом став М.Муранов і від Катеринославської – Г.Петровський. Робітничі депутати використовували думську трибуну для викриття антинародної політики самодержавства, для посилення зв'язків з широкими масами. Вони подавали запити і неодноразово виступали в Думі, закликаючи трудящих продовжувати революційну боротьбу.

Царські власті жорстоко переслідували українських соціал-демократів. У 1907 р. була заарештована більшість членів Головного комітету української соціал-демократичної "Спілки", інші її активні діячі теж були ув'язнені або емігрували. До того ж її лідери дедалі більше орієнтувалися на роботу серед міських російськомовних робітників, і "Спілка" фактично відійшла від українського національного

руху. Після 1909 р. її організації стали зовсім малочисленими, розрізненими, і "Спілка" практично припинила свою діяльність.

У важкому стані перебувала й УСДРП. Частина її лідерів була заарештована, інші виїхали за кордон. Разом з тим в УСДРП існували розходження між її окремими групами, що гальмувало їх діяльність. У цілому УСДРП велику увагу приділяла вихованню національної самосвідомості українських робітників. У цій справі значну роботу проводив журнал "Дзвін", який легально виходив у Києві з січня 1913 р. до середини 1914 р. У ньому українські соціал-демократи, зокрема Л.Юркевич (Л.Рибалко), відстоювали федеративну побудову соціал-демократичної партії в Росії. Ленін різко виступав проти цих ідей.

Наростання революційного руху викликало страх і шалену лютю у царського уряду, чиновників і поміщиків-чорносотенців. Вони всіма силами ї, перед усім, терором і репресіями намагалися припинити боротьбу трудящих. Щоб підірвати єдність революційних дій, відвернути трудящих пригноблених людей від революційної боротьби, царський уряд, чорносотенні поміщики, всі реакційні сили вдавалися до посилення гніту народів національних районів, розпалювання національної ворожнечі.

Одним із заходів царського уряду, спрямованих на розпалювання ворожнечі між російським, українським та польським народом, було прийняття в 1911р. закону про введення земств в шести західних губерніях: Вітебській, Мінській, Могилівській, Волинській, Подільській і Київській. Тут селяни були переважно білорусами й українцями, а поміщики – здебільшого поляками. Цілком зрозуміло, що селяни ненавиділи польських поміщиків. Щоб підігріти ненависть і спрямувати її проти поляків в цілому та забезпечити в тамтешніх земствах переваги російським поміщикам, царський уряд для виборів гласних замість станових курій – поміщицької та селянської – ввів курії національні – польську та російську, причому до останньої були віднесені всі неполяки. За таких умов російські землевласники й духовенство діставали більшість у земствах і займали там керівне становище.

Значне місце в нагнітанні погромницької атмосфери в країні царські власті відводили так званій "справі Бейліса". 12 березня 1911р. у Києві був убитий 12-літній хлопчик Андрій Ющинський. Для поліції незабаром стало ясно, що це справа рук злочинницької зграї, яка групувалася навколо злодійського кубла В.Чеберяк. Однак власті оголосили це вбивство "ритуальним", здійсненим начебто євреями з метою виконання релігійних обрядів. У вбивстві було обви-

нувачено прикажчика прегельного заводу М.Бейліса. Його заарештували, дані судово-медичної експертизи були сфальсифіковані. За слідством стежили міністр внутрішніх справ Маклаков і міністр юстиції Щегловитов, які не раз доповідали про хід справи цареві.

На захист Бейліса виступила передова громадськість (Горький, Короленко та ін.), демократична преса, робітники влаштували в Петербурзі, Києві, Одесі та інших містах страйки протесту проти суду над Бейлісом. У 1913 р. присяжні виправдали Бейліса. Як писав чиновник Департаменту поліції, процес Бейліса став "поліцейською Цусімою" царизму.

Як і інші народи національних районів, переслідування царських властей, чорносотенних поміщиків та буржуазії зазнавав і український народ. Царські посіпаки весь національний рух в Україні змальовували як сепараторський, "мазепинський", начебто спрямований на відрив України від Росії. Зокрема такими ідеями була сповнена наскрізь фальшива книжка київського цензора С. Щоголева "Український рух як сучасний етап південно-російського сепаратизму" (1912). За нещадну боротьбу проти "українства" виступав у своїй статті "Загальноруська культура та український партикуляризм" (журнал "Русская мысль", 1912, № 1) й один з лідерів буржуазії П.Струве.

Проти українського руху злісно виступали й такі російські газети в Україні, як "Новое время" та "Киевлянин".

Ідеологи великодержавного шовінізму, такі, як полтавський губернатор Балговут та інші, продовжували твердити, що "ніколи ніякого особливого українського народу не було" і що вчителями, архієреями в установи на Україні українців не призначали, а тільки великоросів. Царські власті закривали українські газети й журнали, "Прогрес", не дозволяли викладати й розмовляти українською мовою в школах, припиняли діяльність українських клубів, художньо-драматичних, музичних товариств та гуртків і т.д. Вони навіть заборонили відзначити столітній ювілей Т.Г.Шевченка.

У III Думі, обраній у 1907 р. на основі третьочервневого виборчого закону, серед 111 депутатів від українських губерній було 77 поміщиків і священників. Членів українських партій, зокрема УСДРП, не було.

Але в III Думі 37 депутатів, до яких належали деякі священники, селяни, представники інтелігенції, у березні 1908 р. внесли законопроект про дозвіл викладання" в початкових школах місцевостей з ма-

лоруським населенням" рідного для цього населення мовою. Але Дума не схвалила цього законопроекту.

У зв'язку з загостренням в останні роки перед початком I світової війни суперечностей між імперіалістичними державами і посиленням національних рухів інтерес до національного питання зростав. Неодноразово гострі дебати викликала національна проблема, зокрема українське питання, і в IV Державній думі.

Особливо гострі дискусії з українського питання розгорталися при обговоренні кошторису міністерства внутрішніх справ у травні – червні 1913 р. За задоволення національних вимог українського народу, передусім за право вільного користування українською мовою в школах, виступали соціал-демократи, зокрема більшовик Г. Петровський, кадети П.Мімоков, А.Шингарьов, трудовики В. Дзюбинський, О.Керенський.

Проти допуску української мови в школах і задоволення національних вимог українського народу виступали депутати – чорносотенці редактор газети "Києвлянин" Д.Піхно, голова Київського клубу російських націоналістів А.Савенко. Але особливо блюзнірськими були нападки на українську мову й український рух великого українського поміщика П. Скоропадського і катеринославського землевласника, голови IV Думи М.Родзянка. У відповідь на заяву Родзянка про те, що в українських школах викладання українською мовою неможливе, бо такої мови, начебто, взагалі не існує, близько 2000 селян Катеринославського, Новомосковського і Павлоградського повітів Катеринославської губернії звернулися до депутата Г.Петровського з листом. У ньому вони протестували проти виступу Родзянка і просили Петровського відстоювати їх вимоги автономії України нарівні з автономією інших національностей, викладання в школах України українською мовою, введення української мови в усіх громадських установах, вільного розвитку української літератури.

Російські соціал-демократи, ставлячи на перше місце інтереси боротьби трудящих проти царизму, поміщиків і буржуазії і вважаючи національне питання підпорядкованим класовим завданням пролетаріату, разом з тим визнавали право народів на самовизначення аж до відокремлення і утворення самостійних держав. Багато праць з національного питання напередодні і в час I світової війни написав лідер більшовиків В.І.Ленін. Але постановка права націй на самовизначення у соціал-демократів, в т.ч. й більшовиків, була надто абстрактною,

не конкретною, а в практичній діяльності соціал-демократичні організації, зокрема в Україні, приділяли дуже мало уваги національному питанню

3.2 Політичні партії та організації на західноукраїнських землях у 1907-1914 рр.

У ХХ ст. Галичина, Буковина та Закарпаття переживали тяжкі соціальні ускладнення. Як і раніше, ці регіони були переважно аграрними. Більша частина землі належала поміщикам, серед яких переважали чужинці і поляки – у Галичині, румуни – у Буковині, мадьяри – у Закарпатті. Було багато землевласників-магнатів, які володіли маєтками на кілька сот тисяч гектарів. У Галичині барон Лібіх мав 66.700 гектарів, граф Р.Потоцький – 49.800 га. У Закарпатті граф Шенбурн-Бухгайм мав коло 100 тис.га, тобто близько 20 % усієї території. Поруч з ними існували дрібні господарства. У Галичині 53,3 % селянських господарств були “безкінні”. І.Франко називав такі господарства “карликовими”. Заборгованість галицьких і буковинських селян зростала з кожним роком і у 1910–1912 рр. в Галичині було продано за борги 9.303 селянських господарств, у Буковині за 1904–1907 рр. – 3.000 господарств.

Зростала диференціація села, і з’явилися заможні селяни, які скуповували землі злидарів з худобою і реманентом. У 1908 р. їх було у Галичині 5 %, але вони володіли землею, яка кількістю перевищувала у два рази ту, яка належала 600.000 бідняцьким господарствам. Ці заможні господарі користалися допомогою банків і були найсильнішою селянською групою на західноукраїнських землях.

Напередодні I світової війни у Галичині було 614.000 селянських господарств, які не забезпечували прожитку своїм власникам. Аналогічні явища були в Буковині та Закарпатті. Такі незаможні селяни орендували землю, наймалися до поміщиків або йшли працювати на підприємства.

Багато селян йшло до Бессарабії, Південної України, Німеччини, Бельгії, Франції, а ще більше емігрувало за океан. За перше десятиріччя ХХ ст. виїхало до Америки біля півмільйона галицьких селян. Вони поклали початок так званій заробітчанської еміграції до США та Канади. Значна частина емігрантів сіла міцно на нових місцях,

пристосувалася до нових умов життя, досягла високого рівня добробуту, але для батьківщини вона була втрачена. Менша частина не зуміла пристосуватися до нових умов і повернулася до Галичини.

У Галичині становище селян погіршувала та обставина, що поміщиками переважно були поляки. Поляки займали також всі адміністративні посади, в їхніх руках був суд. У ХХ ст. число селянських страйків постійно зростає. У 1902 р. страйк, в якому взяло участь біля 200.000 селян, охопив усі східні частини Галичини. Селяни виявили надзвичайну стійкість, і поміщики змушені були піти на поступки. Завдяки цій перемозі опозиційні партії, які підтримували страйковий рух, здобули популярність та пошану селян. У 1906 р. до 30.000 селян зібралися до Львова з вимогами не тільки економічних полегшень, але й політичних свобод та загального виборчого права. Разом із тим селяни вимагали продажу поміщицьких земель. Страйки, з одного боку, масовий вихід селян на сезоні роботи, з іншого, підривали поміщицькі господарства, внаслідок чого почалася їх масова ліквідація. Протягом 10-х років перед I світовою війною у Галичині поміщики продали 140.000 га землі, але зискали на цьому не українські селяни (як то було в Україні під російською окупацією), а поляки, бо поміщики спроваджували на свої землі польських селян-колоністів.

Зубожінню селян сприяло низьке промислове становище Галичини, де переважали дрібні підприємства з невеликим числом робітників. Більш-менш розвинена була нафтова промисловість, яка швидко зростала у районах Борислова, Тустановичів. Багато здобували солі, гірського воску. Усі промисловості, за невеликим винятком, були у руках чужинців: німців, жидів, поляків, французів, англійців.

З початку ХХ ст. зростають у Галичині різні союзи: Сільський Союз – “Господар” – 1898 р., Крайовий Кредитовий Союз – 1898р., у 1904р. Союз Молочарських Спілок, Союз для збуту худоби та інші. Усі вони допомагали селянам у збуті їхніх продуктів. Наприкінці ХІХ ст. засновується кооперативна організація “Народна Торгівля”, що з 1907 р. стає головною організацією Торгової Господарчої Спілки. У 1904р. засновано Ревізійний Союз Українських Кооперативів (РСУК), що став організаційно-ідейним центром українських кооперативів. Відбувається об’єднання окремих кооперативних союзів: у 1911 р. на базі 30-ти торговельних сільськогосподарських спілок постав великий Сільськогосподарський Крайовий Союз Торговельних Спілок. У 1914 р. у Крайовому Ревізійному Союзі було 609 кооперативів.

Українським рухом керували громадки інтелігенції, які охоплювали щораз ширші кола, навчаючи їх боротися за свої права, за економічні, культурні та національні інтереси.

За перші 10-15 років ХХ ст. Галичина зробила величезний поступ у всіх галузях культурного життя. Осередком української науки стало Товариство ім. Т.Г.Шевченка, яке перетворилося у 1893р. на Наукове Товариство імені Т.Г.Шевченка, об'єднуючи вчених не тільки Галичини, а й цілої України. Воно користалося визнанням усього культурного світу; до 1914 р. було видано коло 300 томів наукових праць українською мовою, переважно з українознавства. Здійснити таку широку видавничу програму можна було тільки завдяки матеріальній та науковій допомозі цілої України. Це товариство вважали за Українську Академію, хоч офіційно воно не мало цього титулу. М.Грушевський, І.Франко, В.Гнатюк, Ф.Вовк були головними діячами Товариства.

Поволі Галичина добилася значного збільшення числа українських шкіл: перед війною 1914 р. було вже 6 державних та 15 приватних гімназій і 3.000 народних шкіл. В університеті українці мали 7 звичайних кафедр та 4 доцентури. Перед самою війною вирішено питання про заснування окремого Українського університету. Журнал “Літературно-Науковий Вісник”, що його заснував М.Грушевський на початку ХХ ст., став всеукраїнським літературним органом. У 1907 р. М.Грушевський переніс його до Києва.

Центральною фігурою Галичини, з початку ХХ ст., став митрополит Галицький Андрій граф Шептицький (1900–1944). За 44-літнє його керівництво греко-католицькою церквою вона остаточно стала українською національною церквою. Значення Андрія Шептицького більше, ніж тільки митрополита: він був душою всього національного та культурного життя Галичини. Він дбав про школи, заснував Науковий Інститут для студій, сполучений з Богословською Академією, та “Академічний Дім” у Львові; допомагав приватним школам; за свої кошти висилав молодих священиків для студій у Римі, Видні; давав стипендії світській молоді для науки за кордоном; допомагав дитячим садкам та “сиротинцям”; заснував український шпиталь – “Народну Лічницю” у Львові, підтримував видавництва. Глибокий знавець мистецтва, був меценатом мистців-малярів, різьбарів. Допоміг О.Новаківському заснувати власну малярську школу. У 1913 р. заснував у Львові Український національний музей, в якому зібрано

рідкісні пам'ятки українського мистецтва. Цей музей був найбільший в Україні.

Початок ХХ ст. характеризується у Галичині загостренням боротьби з поляками, що були фактичними володарями краю. Ця боротьба посилюється у зв'язку з ростом національної свідомості народних мас Галичини, наслідком чого зменшувалось значення москвофілів у громадянському житті. Обидва табори – російський і польський – бачили небезпеку у цьому зростанні національної свідомості, і почали спільну протиакцію.

Усі намісники Галичини були поляками (гр. Бадені, Голуховський, гр. Потоцький, проф. Бобжинський), і всі вони вели політику, ворожу українцям. Усі вищі урядовці були теж поляками.

На початку ХХ ст. у Галичині визначилися три напрямки політичної думки. Перший був москвофільський, який поволі спадав, другий – “австрійський ультралоаялізм” за висловом Д.Дорошенка, третій – чітко висловлений студентським вічем у Львові – за створення Самостійної Української Держави. Цей напрямок підтримувала газета “Діло”, що у ХХ ст. стала найбільш впливовим пресовим органом Галичини, та “Літературно-науковий вісник”, в якому виступав із блискучими статтями І.Франко.

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. характеризувався значним зрушенням у політичній історії Галичині. Галицькі діячі розчарувались у реальності “нової ери” – угоди між галичанами та австрійським урядом, бо від нього Галичина дістала тільки одну кафедру при університеті (що її зайняв М.Грушевський), кілька шкіл та Асекураційне товариство “Дністер”. Зростала опозиція проти австрійського уряду, який підтримував польську шляхту у її боротьбі проти українських прагнень. Проводирі цієї опозиції створили у 1899 р. нову партію – Національно-демократичну (НДП), яка взяла до своїх рук провід національним життям. До цієї партії вступили видатні діячі Галичини – і народовці, і радикали: Ю.Романчук, Кость і Євген Левицький, Є.Олисницький, В.Будзіновський, М.Грушевський, І.Франко та інші. Народний Комітет став осередком, який керував усім життям краю: політичним, господарським, соціальним, культурним. Об'єднуючи різні партії, у т.ч. і соціалістичні, Націонал-демократична Партія чимраз далі відходила від москвофілів, які виразно тягли до об'єднання з Росією.

Але всередині самої партії намічалась диференціація. Права частина її зберігала консервативні погляди; це були переважно галицьке

духовенство, урядовці; ліва частина до якої належали молодші члени, схилилася до соціалізму. Але всі – і праві, і ліві – вороже ставилися до поляків. Цікаво, що в той же час польська мова існувала навіть у родинях українського духовенства.

Головну увагу Націонал-демократична партія звертала на селянство, на поліпшення його добробуту та поглиблення його національної свідомості.

Провід у польському громадстві належав заснованій у 1900 р. Народно-демократичній партії, яку звали “вшехпольскою”. Провідниками її були у царській Польщі Р.Дмовський та В.Грабський, а в Галичині – професори Львівського університету – Ст. Грабський та Ст. Гломбінський. Польська Народно-демократична партія шукала спільної мови, і польське представництво у Державній Думі вело угодовську політику. Ненависть до українців та жидів об’єднувала їх, і вони знаходили підтримку у галицьких москвофілів, які мали контакт з такими російськими чорносотенними організаціями, як “Союз Русского Народа”, “Двуглавый Орёл”, а також з неослов’янами, на чолі яких стояв граф В.Бобринський. Серед членів Народно-демократичної партії було багато польських аристократів, римокатолицького духовенства та міщан. Ця партія прагнула об’єднати всі польські землі під берлом російського царя.

Москвофіли знайшли собі протектора в особі намісника – гр. А.Потоцького. Це яскраво виявилось під час виборів до Сейму в 1908р. Потоцький дав наказ жандармерії “гостро” боротися проти опозиції полякам; знову було багато забитих, поранених. Адміністрація фальшувала виборчі картки, щоб забезпечити перемогу полякам. У 1908 р. студент-українець М.Січинський забив Потоцького, пояснюючи свій вчинок бажанням помститись за вибори.

Прагнення поляків створити власну державу зміцнюється внаслідок конфліктів між Росією та Австрією, інтереси яких стикалися на Балканах. Особливо гострими вони стали під час Балканської війни 1912–1913 рр. Польські самостійники вживали заходів, щоб створити армію, яка мала б виступати проти Росії на боці Австрії. Підготовку вела головним чином ППС – Польська партія соціалістична, провідником якої був Юзеф Пілсудський. Він організував військові гуртки – “Стрілець”, в яких молодь проходила військовий вишкіл. Австрійський уряд давав усе потрібне: провіант, зброю. Одночасно постали інші організації: “Сокул”, “Бартошові дружини”, але в них

проводилося лише фізичне виховання. Членами цих організацій було кілька тисяч молоді.

Ю.Пілсудський проводив свою підготовчу акцію у Росії, а також серед польської еміграції у США та Франції, де знаходив багато прихильників. Таким чином, серед польського громадянства напередодні війни різко виявилися дві орієнтації: ППС виступала проти Росії на боці Австрії та Німеччини, а “вшехполяки” – на боці Росії.

Українське громадянство в Галичині стояло в своїй масі на проавстрійській позиції – протиросійській. Воно не мало іншого виходу: вся політика Росії була гостро ворожа українцям, як у самій Росії, так і за її межами. Австрійська конституція, на підставі якої жили українці в Австрії, викликала завжди вороже ставлення Росії. Ідея “всеслов'янства”, що прагнула “визволення” всіх слов'ян і об'єднання їх під Росією, загрожувала українцям, якщо їх приєднають до Росії, як складову частину єдиного “русского” народу.

Але українці довгий час вагалися, до якої орієнтації приєднатися.

У 1910 р. орган Радикальної партії у Львові – “Громадський Голос” – заявляв: “Не Відень, не Петербург абощо, а сама Україна, окрема й незалежна”. У тому ж часописі писали: “Ми хочемо, щоб український народ здобув собі якнайскоріше самостійність, або мав свою власну державу”.

У 1912 р. поляки в Австрії утворили центральну організацію: “Тимчасову Комісію Стронніцтв Незалежних” для пропаганди австрійської орієнтації на випадок війни з Росією. Минуло п'ять місяців – і українці проголосили, що у випадку війни з Росією вони будуть теж боротися на боці Австрії.

Ще у 1902 р. лідер Радикальної партії Галичини К.Трильовський заснував організацію “Січ”, що ставила своїм завданням фізичне виховання молоді і відновлення серед неї лицарського духу Запорізької Січі. Ця ідея стала дуже популярною, і в 1910-х роках у “Січах” було вже кілька десятків тисяч української молоді. У протилежність польським “Стшельцам”, українські організації довгий час не могли здобути статуту для організації “Січових Стрільців”. Не дістали вони й матеріальної підтримки, і мушили самі дбати про кошти.

Другою організацією, яка дбала про фізичне виховання молоді та гімнастичні вправи, були “Соколи”.

У ХХ ст. Буковина залишалася лояльною у відношенні до Габсбургів. Національне відродження, яке переживала вона ще з 1884 р.,

не виходило за рамки австрійської конституції й обмежувалося питаннями освіти, літератури, господарства. Змінюються тісні зв'язки Буковини з Галичиною та Наддніпрянською Україною. Ці зв'язки підтримували такі вчені та письменники, як С.Смаль-Стоцький, М.Кордуба, В. Сімович, Ю.Федькович, О.Маковей – з Буковини; Б.Лепкий, І.Франко – з Галичини; М.Драгоманов, О. Кониський, Леся Українка – з Наддніпрянщини.

У 1907 р. на Буковині було засновано Національно-демократичну партію, лідерами якої були: С.Смаль-Стоцький, М.Василько, О.Попович та інші. Ця партія, мавши за собою величезну більшість населення, була лояльна до Австрійської держави і прагнула здобути якомога більше на культурному та економічному полі. У 1906 р. було засновано іншу партію – Радикальну. Вона відрізнялась від Національно-демократичної партії переважно тактикою: те, що НДП просила у уряду, Радикальна—вимагала. Радикальна партія була теж віддана Австрійській монархії, але виступала з критикою уряду. Основу їй давала молодь: учителі, селяни, згуртовані у “Січах”. Лідерами були: Т.Галіп, І. та О.Попович та інші.

Третя партія, заснована у тому ж 1906 р., була Соціально-демократична, що стала в опозицію до обох інших партій і мала своїм гаслом “Пролетарії всіх країн єднайтеся!”. Лідером її був О.Беспалко. Складалася вона переважно з робітників, але в селянських масах не мала успіху: селяни відштовхували її інтернаціональні кличі та боротьбу проти релігії.

Перед I світовою війною у політичному житті Буковини позначилися зміни: виникли розбіжності у поглядах та політиці головних лідерів – С.Смаль-Стоцького та М. Василька. З іншого боку – молодші елементи та широкі маси селянства не погоджувалися з лояльною супроти уряду політикою лідерів і, замість Австрії, орієнтувалися на Київ, прагнули створити свою, а не австрійську Україну.

З усіх частин України в найтяжчому становищі перебувало Закарпаття. Селянство залишалося в економічній залежності від поміщиків, переважно угорського походження. Безземеля примушувало селян шукати підробітків, а дістати їх вони могли тільки у поміщицьких господарствах, бо промисловість була дуже слабо розвинена і не потребувала багато робітників. Наслідком злиденного життя був масовий виїзд за океан, до США та Канади. Ця еміграція в ХХст. перевищувала еміграцію з інших частин Західної України. На початку ХХст. Пряшівський єпископ Юліан Фірцак започаткував

“Верховинську акцію“: так назвали ряд соціально-економічних заходів для покращення становища селян. Для цього стали засновувати кооперативи, господарські та промислові спілки, щадничі каси. На допомогу Закарпаттю приходили емігранти з США, які досягли там певного добробуту.

Таким гнітом для Закарпаття була влада Угорщини. Автономію, яку здобуто для частини Закарпаття, скасовано. Урядовою і викладавкою мовою у школах стала угорська. Навіть у парафіяльних школах було введено угорську мову. У 1912 р. з частин Мукачівської та Прящівської єпархій було створено нову – Райдудорозьку єпархію, в якій введено Богослужби угорською мовою. Прящівський єпископ, С.Новак, запровадив григоріанський календар, а міністерство освіти почало вживати латинської абетки замість української. Мадяризація нищила українську культуру, господарське життя.

Природним наслідком посилення мадяризації було зростання москвофільства. Це було природним явищем, протестом проти акції угорців, самообороною проти національного знищення. Москвофільство підсилювалось вірою у могутність Росії, яка здушила угорське повстання у 1849 р., а з іншого боку – скріплювалося ще й тим, що угорці переносили на українців свою ненависть до Росії за це здушення. Москвофільські настрої закарпатських українців знайшли підтримку в Росії, бо вони відповідали слов'янофільству, яке ширилося там у ХХ ст. Лідер його, граф В.Бобринський, сприяв зростанню москвофільства, а разом із тим – денационалізації Закарпаття та переходові його на православ'я. Угорський уряд “придушив” рух москвофілів і в 1914 р.

Великим нещастям закарпатських українців було так зване “язычіє” – штучна літературна мова, в якій перемішано українську, церковно-слов'янську та російську мови.

3.3 Політичні партії та організації в Україні в умовах I світової війни

Війна, яка почалася 19 липня 1914 р. і незабаром переросла у світову, була викликана різким загостренням суперечностей між головними капіталістичними країнами. На 1914 р. склалися два великі угруповання держав: Троїстий Союз, до якого входили Німеччина, Австро-Угорщина та Італія, і Антанта – Англія, Франція й Росія. Са-

ме імперіалісти цих угруповань і, передусім, Троїстого Союзу й розв'язали I світову війну. Уже в ході війни від Троїстого Союзу відійшла Італія і примкнули до нього Туреччина й Болгарія. Так створився Четвертий Союз. На боці Антанти проти Німеччини та її союзників у війну вступили: Японія, Італія, Румунія, США.

Війна, яку розпочали імперіалісти, велася ними за переділ уже поділеного світу, за захоплення колоній, ринків збуту й джерел сировини, за пригноблення інших народів.

Отже війна, що почалася в 1914 р., була війною несправедливою, загарбницькою, імперіалістичною.

Панівні класи Росії – поміщики й буржуазія у війні прагнули шляхом захоплення нових територій, ринків збуту та джерел сировини і вигідних військових поставок забезпечити високі прибутки, а також загасити революційний рух усередині країни. Через це з перших днів вони активно підтримували царський уряд і разом з ним розгорнули широку шовіністичну кампанію, змальовуючи війну як "оборону", що начебто ведеться заради захисту своєї "вітчизни" від "пруських варварів", а також на захист "братів-слов'ян". На початку війни шовіністичні настрої охопили широкі верстви міської буржуазії, частину селянства.

Загальноросійські буржуазні і буржуазно–поміщицькі партії стали на шовіністичні й оборонні позиції. Чорносотенці, октябристи, кадети висунули гасла: захист вітчизни, війна до переможного кінця.

Соціалістичні партії Росії вважали світову війну імперіалістичною. Але щодо тактики в ставленні до самодержавства у них не було єдності. Ліва частина соціал-демократів – більшовики зайняли інтернаціоналістську позицію. Вони були проти підтримки царизму у війні і висунули гасло поразки "свого" уряду у війні і перетворення війни імперіалістичної у війну громадську. Серед меншовиків та есерів склалися три напрямки: патріотичний або оборонський, центристський або пацифістський і революційно-інтернаціоналістський.

З початком I світової війни українські політичні партії опинилися в особливо тяжкому і складному становищі. Крім того, що вони зазнавали переслідувань з боку урядів панівних націй, вони перебували на різних боках державних кордонів – у Росії і Австро-Угорщині. За цих умов серед різних угруповань українців почалися пошуки найбільш раціональної орієнтації. У своїй книзі "Відродження нації" В. Винниченко писав, що склалися три орієнтації. Багато хто, переважно з тих, кого війна застала на території Росії, вірив, що перемога Росії

змусить послабити національний гніт і наблизить свободу для пригноблених народів, і тому стали підтримувати царський уряд у війні. Інші, особливо українці Галичини, орієнтувалися на Німеччину й Австро-Угорщину, на їхню перемогу у війні і перехід під їхній протекторат всієї України. Була й третя орієнтація – не російська, й не німецька, а українська. До цієї орієнтації належали переважно соціалістичні течії.

Частина членів УСДРП на чолі з С. Петлюрою і В. Винниченко, які видавали в Москві журнал "Украинская жизнь", стали на оборонні позиції. 30 липня 1914 р. С. Петлюра в екстреному номері цього журналу опублікував статтю "Війна в Україні", яка в наступному номері була названа декларацією українства. У цій статті висловлювалась впевненість, що українці "виконають свій обов'язок громадян Росії в цей тяжкий час до кінця". Разом з тим висловлювались і сподівання, що, якщо народності Росії виконають свій обов'язок перед нею, вони мають право розраховувати на надання їм "і відповідних прав". Київська газета "Рада" у передовій статті закликала українців боронити російську державу, бо цим вони боронитимуть свою власну землю від ворога.

Гострі дискусії про ставлення до війни розгорілися у Раді ТУП у Києві. Нарешті Рада ТУП вирішила утриматися від звернення як за підтримку війни, так і проти, і стояти на нейтральних позиціях.

Іншу позицію зайняли ільські партії в Австро-Угорщині. 1 серпня 1914 р. у Львові було засновано Головну Українську Раду (ГУР), до якої ввійшли представники трьох головних українських партій: НДП, УРП, УСДП. Головою Ради було обрано К.Левицького, заступниками М. Павлика і М.Ганкевича. ГУР мала захищати і репрезентувати інтереси українського народу в Австрії. 3 серпня 1914 р. ГУР видала маніфест до галицьких українців, в якому закликала стати одностайно проти царської Росії. ГУР організувала Легіон січових стрільців для участі у боротьбі з російськими військами. У серпні 1914 р., коли до Львова стали наблизатись російські війська, Головна Українська Рада переїхала до Відня.

4 серпня 1914 р. у Львові, з ініціативи емігрантів, зокрема Д.Донцова і В.Дорошенка, було створено "Союз визволення України" (СВУ). До нього ввійшли члени УСДРП (Д.Донцов, А.Жук, В.Дорошенко та ін.), "Спільки" (М.Меленевський, О.Скоропис-Йолтуховський, П.Бендзя), групи українських есерів (М.Залізник, Ю.Бачинський), представники інших партій і організацій.

СВУ розгорнув, передусім, широку видавничу й пропагандистську діяльність. 5 жовтня 1914 р. "Союз почав видавати "Вісник Союзу визволення України", в першому номері якого опубліковано "Платформу Союзу". Самостійна Україна мала стати конституційною монархією під протекторатом Австрії з демократичним ладом, однопалатною системою законодавства, громадськими, мовними і релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, із самостійною українською церквою. Сам Союз вважав себе представником інтересів Великої України перед центральними державами та перед усім Європейським світом і розглядав себе як зразок майбутнього українського уряду.

Головна Українська Рада, що продовжувала діяти у Відні, на початку травня 1915 р. реорганізувалась у Загальну Українську Раду (ЗУР), яка мала бути найвищою єдиною репрезентацією українського народу в Австрії на весь час війни. До неї ввійшли 25 делегатів від Галичини (14 представників НДП, 6 – радикальної і 5 соціал-демократичної партії), 6 делегатів Буковини (5 націонал-демократів і 1 делегат народної партії) і 3 делегати СВУ як представники інтересів українців Росії. Головою президії ЗУР було обрано К.Левицького.

12 травня 1915 р. ЗУР опублікувала програмну декларацію, в якій заявила, що вона має на меті створення з українських земель, які перебувають під владою Росії, вільної самостійної української держави, а з українських земель Австро-Угорщині домагається створення української національно-територіальної області, побудованої на основах свободи і демократії, з забезпеченням прав національних меншостей. Щоб домогтися цього, Рада вважала необхідним розгром царської Росії і підтримку у війні Австро-Угорщини. Вона домогалася переділу Галичини на дві адміністративні одиниці – східну українську і західну польську, відкриття українського університету у Львові, дозволу відкрити українські школи в окупованих районах Холмщини й Волині та ін. Але добитися Раді вдалося небагато.

Від часу організації у серпні 1914 р. до кінця червня 1918 р. широку політичну діяльність проводив Союз визволення України. Насамперед його члени на західноукраїнських землях, у державах Четвертого союзу і нейтральних країнах розповсюджували інформації про становище в Україні, пропонували ідею визволення України і створення незалежної української держави. Для цього представники Союзу побували в багатьох країнах: у Берліні – О.Скороис-Йолтуховський, у Туреччині – М. Меленевський, у Болгарії –

Л.Ганкевич, у Швеції і Норвегії – О.Назарук та ін. Союз видавав багато книжок про Україну різними мовами – німецькою, французькою, англійською, угорською, італійською та ін.

Але найбільше уваги Союз приділяв роботі серед військовополонених українців із російської армії, яких було десятки й сотні тисяч у Німеччині і Австро-Угорщині. Союз добився, щоб українців–полонених зосередили в спеціальних таборах, зокрема у Фрайштадті, Дуна-Сардателью в Австрії, Раштадті, Зальцведелі і Вецлярі в Німеччині. Члени Союзу піклувалися про поліпшення умов життя полонених, направляли в табори учителів та інструкторів, які організували там школи грамоти, бібліотеки, хори, оркестри, освітні курси та ін., пробуджували в полонених національну свідомість.

Ставлення до СВУ, який орієнтувався на Німеччину і Австро-Угорщину й отримував від них кошти для ведення своєї роботи, не було однозначним уже в ті часи. Хоча в публікаціях СВУ вказувалось, що його програму підтримують М.Грушевський і українські політичні партії, це не відповідало дійсності. Так, Рада ТУП у листопаді 1914 р., заслухавши повідомлення М.Грушевського про СВУ, ухвалила, що Союз не має права виступати від імені українців Росії. Різко негативно до діяльності СВУ поставилася група лівих українських соціал-демократів на чолі з Л. Юркевичем, яка перебувала у Швейцарії. У своїй газеті "Боротьба" ця група оцінювала діячів СВУ як "запроданців" і агентів австро-угорського імперіалізму". Так само характеризувалась діяльність Союзу і в радянській історіографії. Мабуть, не можна прямолінійно ні виправдати, ні осудити політику й діяльність СВУ. Прагнення його членів до створення самостійної Української держави відповідало корінним інтересам українського народу. Але лінія на досягнення цього за допомогою імперіалістів Німеччини й Австро-Угорщини і під їхньою егідою була явно помилковою, її схвалити не можна. Цілком зрозуміло, що урядові кола Німеччини й Австро-Угорщини намагалися поставити Україну в залежність не для того, щоб була створена самостійна Українська держава, а для того, щоб перетворити її в свою колонію, ринок збуту і джерело дешевої робочої сили, сировини й сільськогосподарських товарів.

В дуже складних і тяжких умовах з початку війни опинилися соціалістичні партії. Їхня робота ускладнювалася начебто жорстокими репресіями з боку царських властей. Як і в ряді інших місцевостей, в Україні було запроваджено воєнний стан, уведено цензуру, закрито багато легальних робітничих організацій, припинено видання

газет і журналів. Велике число робітників було мобілізовано і відправлено на фронт. Поліція й жандармерія влаштували повальні обшуки, через провокаторів вистежували й арештовували революціонерів. Комітети РСДРП в Україні зазнавали поліцейських репресій. Через це більшість лідерів і активних діячів РСДРП – більшовиків і меншовиків, есерів, українських соціал–демократів змушені були емігрувати, інші були арештовані й перебували в тюрмах або на засланні, а ті, що залишалися на волі, працювали в глибокому підпіллі. Ускладнювали роботу соціалістичних партій і незгоди в їх середовищі, що розгоралися в основному у керівних верхівках, на місцях у партійних організаціях рядові члени здебільшого працювали пліч-о-пліч, без серйозних суперечок і розходжень.

Найбільш гострими були розходження в РСДРП між лідерами більшовиків і меншовиків. В.Ленін у серпні 1914 р. на нараді групи більшовиків у Берні виступив з тезами "Завдання революційної соціал–демократії в європейській війні". Після схвалення їх більшістю партійних організацій Росії він переробив ці тези в маніфест ЦК РСДРП "Війна і російська соціал-демократія", опублікований 1 листопада 1914 р. в більшовицькій газеті "Соціал-демократ". В.Ленін і більшовики вважали війну імперіалістичною, загарбницькою, несправедливою. Виходячи з інтересів боротьби за перемогу соціалізму, вони висунули лозунги: перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську і поразки свого уряду в I світовій війні.

В Україні, після розгрому більшості соціал–демократичних організацій на початку війни влітку 1914 р., уже наприкінці 1914 р. – у першій половині 1915 р. були відновлені Катеринославський, Київський і Харківський комітети РСДРП, а у другій половині 1915 р. почали працювати Макіївський і Луганський комітети в Донбасі. У роки війни соціал-демократичні організації й групи діяли в Горлівці, Кременчуці, Полтаві, Одесі, Херсоні, Єлисаветграді та інших містах.

В Україні значна частина соціал-демократичних організацій була об'єднана, в їх діяльності брали участь і більшовики і меншовики. Тактика "єдності знизу" себе виправдала. Незгоди між більшовиками й меншовиками в практичній роботі помітно згладжувались.

Особливо активно працювали більшовики. В усних виступах і нелегальній літературі вони роз'яснювали трудящим імперіалістичний характер війни, закликали до боротьби проти війни, царизму, поміщиків і капіталістів, за перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську, висували лозунги демократичної революції – повален-

ня самодержавства і встановлення демократичної республіки, конфіскація поміщицьких земель, уведення восьмигодинного робочого дня.

З метою зміцнення зв'язків з масами й розширення партійної роботи соціал-демократи – більшовики й меншовики використовували легальні можливості. Вони працювали в робітничих профспілках, лікарняних касах, робітничих клубах, таких, як "Робітничий будинок" у Харкові, "Науково-художній клуб" у Києві, робітничих кооперативах, виступали на різних легальних зборах, з'їздах тощо.

Одночасно з розгортанням діяльності російських соціал-демократів з весни 1915 р. дещо активніше стали діяти окремі організації УСДРП. Однією з таких організацій була Катеринославська, члени якої розповсюджували прокламації у зв'язку з триріччям Ленінських подій, до 1 травня 1915 р., до роковин маніфесту 17 жовтня 1905 р.

Українські соціал-демократи Катеринославщини співробітничали з російськими соціал-демократами. Про це свідчить, зокрема, угода, укладена між катеринославськими організаціями української і російської соціал-демократичних партій, підписана 15 листопада 1915 р. в с. Кам'янці. У цій угоді говорилось, що загальні партійні організації вирішили об'єднатися в загальнопрактичній роботі на певних умовах.

Серед українських соціал-демократів, які перебували в еміграції, склалася невеличка група лівих, які стояли на близьких до інтернаціоналістів позиціях більшовицького "Соціал-демократа". До неї входили Л.Юркевич (Л.Рибалка), П.Дятлов, В.Левинський, О.Лола. Ця група видавала в Женеві щомісячник "Боротьба" з лютого 1915 р. до вересня 1916 р. У статтях "Війна і українська соціал-демократія", "Українське міщанство і війна", "Союз визволення України" та інших "Боротьба" підтримувала гасло поразки імперіалістичних урядів у війні і виступала як проти русофілів із журналу "Украинская жизнь", так і германофілів із "Союзу визволення України". Разом з тим між Юркевичем і Леніним точилася гостра дискусія з національного питання.

З років I світової війни є ряд фактів про включення української молоді, зокрема студентів, до соціалістичного руху. Відомо, що у грудні 1914 р. у Харкові створився "Український соціалістичний колектив", який видавав відозви, проводив наради й конференції. У відозві "За робітничий народ, його волю і права" Український соціалістичний колектив вимагав прав людини, перебудови Росії в демокра-

тичну федеративну республіку, соціалізації землі і всіх засобів виробництва.

У квітні 1915 р. у Харкові відбувся з'їзд представників від 15 гуртків молоді Лівобережної України "Юнацька спілка", метою якої була підготовка свідомих працівників – "борців за кращу долю робітничого народу". У 1916 р. у Харкові було створено дві студентські організації – "Коло незалежних" і "Українська студентська громада"²³.

Українські есери не змогли до 1917 р. оформитися в самостійну партію. На початку війни вони виступили проти війни й підтримали гасло поразки уряду у цієї війни. У їхньому зверненні до української інтелігенції, селян і робітників відзначалось, що поразка царизму у війні полегшить боротьбу українства за свободу і незалежність. З 1915 р. активізувались групи українських есерів у Києві, Чернігові і Харкові, які вели роботу серед студентів, кооператорів, видавали матеріали СВУ, що їх надсилала з Відня група українських есерів на чолі з М.Залізнякам. У березні 1915 р. українські есери почали видавати часопис "Боротьба". Найактивнішими діячами серед українських есерів до 1917 р. були М.Шаповал, П.Христюк, М.Залізняк, А.Заливчий, А.Мицюк, Є.Квасницький, М.Ковалевський, Л. Ковалів та ін.

Отже, в роки I світової війни український народ опинився в дуже тяжкому, прямо трагічному стані. На його землях велися запеклі воєнні дії, які несли великі руйнування й непосильний тягар народним масам. Народ був поділений на під владою двох держав – Росії та Австро-Угорщини. і його сини змушені були воювати у двох ворожих арміях, ведучи братовбивчу війну. Уряди обох держав вели політику гноблення українців, нищення українського національного життя. Українські політичні партії й організації не мали єдиної лінії й орієнтації: одні вважали можливим досягти автономії України в складі Росії і підтримувати її у веденні війни, інші розраховували на створення самостійної Української держави, спираючись на Австро-Угорщину і Німеччину.

4 Діяльність політичних партій в Україні в 1917 р.

Звістка про Лютневу революцію в Петрограді скоро пробила в Україну, хоч у пресі не можна було про те писати, аж доки генерал Брусилов дав на те свою згоду. Перед українцями раптово виросла важлива проблема – організувати свою місцеву владу. Але, з огляду

на присутність російської царської адміністрації і перебування в Україні великих військових гарнізонів, це не було легкою справою.

14 березня 1917 р. в Києві офіційно проголосили про падіння монархії та встановлення нового уряду. У Києві постав Виконавчий Комітет з 12 осіб, серед них було 5 українців; головою Комітету був барон Ф.Штейнгель, секретарем – А.Ніковський, редактор газети "Нова Рада"; членами були: С.Єфремов, М.Порш та М.Паламарчук. Але негайно в Україні почався і міцний український рух, почалися мітинги, зібрання з промовами, в яких вимагали української школи, української преси тощо. Український рух вимагав створення певного осередку, що об'єднав би всі українські сили. Щоб створити такий осередок, Товариство українських поступовців (ТУП) у березні 1917 р. заснувало Українську Центральну Раду (УЦР). Крім членів ТУПу до ЦР вступили представники різних українських політичних груп та організацій. Головою ЦР було обрано М.Грушевського, на його заступника – В.Науменка.

ЦР негайно розпочала свою діяльність. Вона надіслала привітальні телеграми Голові Тимчасового уряду кн. Г.Львову та міністрові юстиції О.Керенському.

22 березня 1917 р. ЦР звернулася з відозвою "До українського народу", в якій закликала зберігати спокій, вибирати людей на всі посади, збирати гроші в український національний фонд, творити нове, вільне життя.

Україна ожила: засновувалися нові організації – Військова Рада, Центральний Український Кооперативний Комітет, "Просвіта", поновлювалася газета "Нова Рада". На Софійському майдані відбулося грандіозне віче, яке прийняло резолюцію: підтримати Тимчасовий уряд, домагатися широкої автономії та скликання Установчих Зборів.

Одночасно постали Українські Національні Ради – в Петрограді (голова О.Лотоцький) та Москві (голова О.Саліковський), які встановили зносини з ЦР.

Для кращого розуміння подальшого розвитку подій і праці ЦР треба ближче придивитися до політичних партій і осередків, представники яких засідали в Раді. Вони несуть повну відповідальність за всю її діяльність і важливі політичні рішення.

Товариство українських поступовців гартувало в собі людей різних переконань. На з'їзді делегатів з різних околиць України 25 березня 1917 р. вони прийняли назву "Союз українських автономістів-федералістів". Головою був обраний М. Грушевський, а його заступ-

никами – О.Лопочський та І.Шраг. Як вказує сама назва, ця партія прийняла платформу автономії України у федерації з Москвою. З'їзд вирішив скликати Український національний конгрес. До тимчасового ЦК партії ввійшли: В.Біднов, Д.Дорошенко, С.Єфремов, Ф.Матушевський, А.Ніковський, В.Прокопович та ін. За кілька місяців цей Комітет був змінений. Органом цієї партії, як і ЦР, була "Нова Рада". Згодом "Союз" прийняв назву соціалістів-федералістів.

Українська соціал-демократична партія, що від 1907 р. не проявляла діяльності, тепер скликала з'їзд своїх прихильників до Києва, який проводив В.Винниченко. І цей з'їзд прийняв принцип автономії як найкращу гарантію демократичних і національно-політичних прав народів Росії. Здійснення автономії України було найважливішим завданням цієї партії. Вартий визначення факт, що на з'їзд цієї партії були допущені меншовики, що визнавали автономію України. Крім В.Винниченка, видатнішими лідерами цієї партії були: Д.Антонович, М.Порш, К.Мазепа, М.Ткаченко, а особливо С.Петлюра. Органом цієї партії була "Робітнича газета", що її редагував В.Винниченко.

Партія соціалістів-революціонерів була нечисленною і діяла під впливом російських есерів. На своєму з'їзді 4–5 квітня 1917 р. ця партія також висунула домагання національно-територіальної автономії України у федерації з Росією. Делегати намагалися націоналізації землі на зразок російських есерів, які добре знали звичаї російського селянина управляти землею спільно, родинами. Натомість український селянин не любить колективного життя, бо є великим індивідуалістом.

Ця партія перша проголосила: "Поміщицька земля належить селянам без викупу!" І скоро її прихильники організували комітети, що взялися втілювати це гасло в дійсність. Це було причиною великого замішання і анархії по селах, а що найгірше, це відірвало увагу українських селян від праці для творення держави та її закріплення. До цієї партії належали переважно молоді люди, до яких згодом пристав і сам проф. М.Грушевський. На своєму з'їзді в липні 1917 р. Її ЦК обрав своїм головою М.Ковалевського, студента і сина поміщика з Чернігівщини.

Українська селянська спілка вважала себе партією селян, але в дійсності була тільки попутницею соціал-революціонерів, що видавали свій орган "Народна воля". Ця партія організувала сільський пролетаріат, що терором рішав про все на селах, тому середньо-заможні селяни не мали змоги зорганізуватися.

Партії українських соціалістів-самостійників гуртувала військові елементи. Її головою був М.Макаренко, а заступниками І.Луценко та М.Андрієвський. Ця партія голосила кличі: "Земля хліборобам, а заводи робітникам!" На своєму з'їзді домагалися негайного проголошення самостійної Української Народної Республіки.

Українська демократично-хліборобська партія була організована значно пізніше і мала свій центр на Полтавщині. Вона стояла за повну суверенність українського народу і за право приватної власності та проголосила, що щойно обраний Сейм вирішить земельну справу в Україні. Видатними членами цієї партії були М.Боярський, В.Липінський, Л.Климів, І.Корнієнко, М.Макаренко, В.Чигрин, С.Шебет, В.Шкляр та інші.

Українська федеративно-демократична партія була заснована 23 грудня 1917 р. для об'єднання старшого покоління. І ця партія домагалась негайного проголошення самостійності України. Між її членами – засновниками були: А.Десницький, Г.Квятовський, В.Науменко, С.Кишакевич та ін.

Була ще Українська трудова партія, лідером якої був адвокат Ф.Крижанівський, але вона великого значення не мала.

Це більш-менш приблизний образ політичних угруповань в часи ЦР. Вартим підкреслення є факт, що представники війська перші сильно наполягали, щоб була проголошена самостійність України, але делегати партій вважали таке домагання непотрібним. Таке становище українських соціалістів було на руку російським соціалістам, що не любили й поборювали "український сепаратизм", заявляючи відверто, що якби навіть всеросійські Установчі Збори визнали автономію України, вони готові боротися проти цього; мовляв, непотрібно розділяти пролетарів кордонами ²⁴.

В ЦР засідали індивідуальні діячі, представники партій та організацій. Всі вони в Європейському розумінні не мали безпосереднього мандату народу говорити від його імені, а без цього не можна було ввести в життя автономію чи схвалити будь-який тривалий закон. І тому на квітень 1917 р. був призначений Всеукраїнський Національний Конгрес. Але треба сказати, що і делегати Конгресу не були представниками народу в повному значенні того слова, бо не були обрані демократично проведеними виборами.

19 квітня 1917 р. з'їхалися до Києва близько 911 делегатів від населення різних міст України, від війська, флоту і т. д. Наради Конгресу тривали три дні. Але конгрес не пішов далі домагання націона-

льно–територіальної автономії України. Важливим його рішенням було доручення ЦР організувати в цілому краї Крайові Ради та поволі заводити українську владу на місцях.

Головою нової ЦР був обраний М.Грушевський, заступниками були: С.Єфремов – соціаліст-федераліст, В.Винниченко – соціал-демократ, отже всі соціалісти. Політичні партії та організації одержали різне число представників, залежно від числа членства. Провідну роль у ЦР відігравали партії соціалістів-федералістів, українських соціал-демократів та есерів. Це були партії соціалістичної орієнтації, розраховані на віддалену перспективу. Своєю найближчою метою вони ставили досягнення широкої автономії для України у складі Федеративної Росії.

Керівники ЦР використали могутнє патріотичне піднесення мас українського народу, підхопивши їх загальнодемократичні вимоги про скасування будь-яких обмежень щодо української мови, культури, суспільно-політичного життя.

Однак Тимчасовий уряд не поспішав задовольнити вимогу щодо політичної автономії України. В цих умовах ЦР намагалася якомога більше розширити свою соціальну базу, притягнувши на свій бік нові верстви населення. Дуже важливою у цьому відношенні для ЦР виявилась підтримка з боку скликаних у Києві в травні 1917 р. всеукраїнських з'їздів: військового, селянського, робітничого.

Селянський з'їзд відбувався в обстановці дедалі більшого загострення відносин між ЦР і Тимчасовим урядом. Двосторонні переговори М.Грушевського з О.Керенським закінчилися безрезультатно, після чого ЦР обнародувала декларацію до Тимчасового уряду. В ній пропонувалося передати "українське питання" на розгляд міжнародної конфедерації, а до того встановити на Україні владу крайового комісара від ЦР, при Тимчасовому уряді створити міністерство у справах України.

Щоб закріпити за собою й надалі керівництво національним рухом, ЦР 10 червня 1917 р. видала I Універсал, тобто державний документ у формі звернення до населення. У ньому проголошувалося право на автономію України, що свідчило про крах національної політики Тимчасового уряду.

Зрештою, керівництво ЦР, яке в соціальній політиці не мало ніяких розходжень з Тимчасовим урядом, після переговорів з прибулими до Києва в кінці червня 1917 р. міністрами Тимчасового уряду,

пішло на поступи в питанні про автономію України у виданому 3 липня 1917 р. II Універсалі.

Таким чином, в період мирного розвитку революції в Україні склався блок сил, що діяли з позицій зміцнення буржуазної влади. Політику Тимчасового уряду в головних її напрямках підтримували партії, що входили до ЦР, в т. ч. і українські соціалістичні партії. Розходились вони з Тимчасовим урядом практично лише в питаннях, пов'язаних з національною перспективою розвитку України. Але яким би важливим не було це розходження, все ж у головному, в найістотнішому питанні – відношенні до основ державного устрою й характеру влади – їхні позиції співпадали. Всі ці партії стояли за еволюційний реформаторський шлях розвитку України і тому вважали недоцільним руйнувати буржуазну державність. Одні з них, а саме – українські радикальні демократи, вважали, що Україна, як і в цілому Росія, ще не дозріла до соціалізму і тому закликала до угоди з буржуазією. Оглядаючись на пройдений шлях і оцінюючи політику українських національних партій, лідер українських соціал-демократів В. Винниченко пізніше визнавав: "Ми в соціальну революцію зовсім не вірили (хоча й говорили в своїх резолюціях слідом за більшовиками гучні слова), ми вірили в непохильність буржуазного ладу, вірили в міцність буржуазних держав, прагнули й собі такої держави "як у людей", отже й шукали признання й підтримки таких солідних фірм, як Германія, Австрія, Англія, Франція, а не якоїсь там дикунської, хаотичної, соціалістичної Великоросії".

Домінуючим у політиці українських соціалістичних партій було питання національного відродження українського народу, що забезпечило їм підтримку мас. Стосовно ж економічної, земельної, воєнної політики, то вона відзначалася половинчатістю і крайньою непослідовністю, що призвело в майбутньому до краху цих партій.

Дрібнобуржуазним партіям, які прагнули вести Україну по капіталістичному шляху розвитку, протистояв революційний пролетаріат, очолюваний більшовицькою партією. Програмою їхньої боротьби стали Квітневі тези В.І.Леніна. В них давався аналіз процесу історичного розвитку Росії після Лютневої революції. Ленін охарактеризував його як період переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. В тезах визначалась тактика більшовиків щодо Тимчасового уряду: ніякої підтримки йому! Ленін закликав трудящих до встановлення республіки Рад. У галузі політичної політики в тезах висувалися такі вимоги: націоналізація землі і передача її в розпоря-

дження місцевих Рад; злиття всіх банків країни в єдиний банк, встановлення контролю за його діяльністю; здійснення контролю з боку Рад за суспільним виробництвом і розподілом продуктів.

Першими на Україні обговорили і схвалили Квітневі тези більшовики Донбасу, зокрема Луганської партійної організації. Активно обговорювалися тези також в більшовицьких організаціях Харкова, Катеринослава та інших міст. І хоча деякі керівники місцевих партійних організацій (Г.Пятаков, Є.Бош, Е.Лугановський) висловили свою незгоду з ленінськими тезами, переважна більшість партійних організацій України сприйняли їх як керівництво до дії.

Після липневих подій 1917 р. в країні склалася нова історична обстановка, яка не могла не вплинути на перебіг подій в Україні. Період мирного розвитку революції вичерпав себе. В процесі протиборства формувався союз суспільних сил, зацікавлених у збереженні існуючих порядків. Серед них була й Центральна Рада. В умовах, які склалися, лише збройна боротьба могла вирішити основне питання революції – питання про владу. На це орієнтував партію VI з'їзд РСДРП, що відбувся у Петрограді 26 липня – 3 серпня 1917 р. На ньому були представлені й більшовицькі організації міст та робітничих центрів України: харківська, київська, одеська, луганська, горлівська, полтавська та деякі інші.

Восени 1917 р. країна вступила в загальнонаціональну революційну кризу. Економіка Росії була доведена до катастрофічного стану. У містах почався голод. Восени основна маса солдатів і матросів уже йшла за більшовиками. Настала криза влади. Абсолютно неспроможним виявився Тимчасовий уряд, втрачали свій вплив й дрібнобуржуазні партії.

Перевага революційних сил, які боролися за владу, була зумовлена активною діяльністю більшовиків, а головне тим, що широкі маси переконалися в необхідності докорінних змін у країні. Ці факти забезпечили швидко й безкровну перемогу збройного повстання у Петрограді. Вирішальні події відбулися в ніч з 24 на 25 жовтня 1917 р.

Звістка про жовтневе збройне повстання у Петрограді, про II з'їзд Рад швидко досягла України. Але процес переходу влади до рук робітників і селян в Україні був довготривалим і складним. Він гальмувався не лише органами Тимчасового уряду, що діяли в Україні, а й ЦР, яка підтримувала сили, що вели боротьбу проти Рад.

За соціалістичну революцію встала революційно настроєна частина трудящих, однак переважна більшість народних мас України в той час підтримувала політику партій, які входили до складу ЦР. Тому перехід влади до Рад вдалося здійснити лише в пролетарському Донбасі. В інших районах України події розвивалися драматично. Особливо напружене становище склалося в Києві. Позиція ЦР в цей складний час не відзначалася послідовністю. 25 жовтня 1917 р. під її керівництвом тут було утворено "Крайовий комітет для охорони революції на Україні", до складу якого ввійшли представники військових організацій ЦР, Київської ради робітників і солдатських депутатів та представлених у них партій, у тому числі й більшовицької.

Одержавши повідомлення про повалення Тимчасового уряду, керівництво ЦР змінило свою позицію. Була прийнята резолюція, в якій засуджувалось збройне повстання у Петрограді і заявлялось про недопустимість переходу влади до рук Рад робітничих і солдатських депутатів. Подібне рішення означало повний розрив ЦР з Радами, явне протистояння створеній у Петрограді Раді Народних Комісарів як загальноросійській державній владі.

7 листопада 1917 р. ЦР приймає III Універсал, де зазначається, що центрального уряду нема, і по державі шириться безвладдя і руїна. Охарактеризувавши подібним чином становище в країні, ЦР проголошувала свою владу на всіх землях, заселених українцями. Була проголошена УНР. Положення III універсалу ясно свідчили: ЦР зважилася на цей крок, щоб вигородити Україну від більшовицької революції, яка перемогла в центрі країни, не руйнуючи, однак, всі містки між українським і російським народами. Більш того, розуміючи всю привабливість для трудящих мас лозунгів, проголошених у Радянській Росії, вона декларує їх і в III універсалі. Тут йдеться про землю – селянам, про мир – народам, про 8-годинний робочий день. Але реальне здійснення цих лозунгів відкладалося до Установчих зборів.

Цікаво, що вказані дії ЦР здобули активну підтримку у населення України. Так, за підсумками виборів до Всеросійських установчих зборів, які відбулися в Україні 10-12 грудня 1917 р., понад 90 % голосів здобули представники УПСР та УСДРП. За більшовиків проголосувало біля 10% виборців. Аналогічна ситуація склалася і на Всеукраїнському з'їзді робітничих, селянських і солдатських депутатів, який відбувся 17-19 грудня 1917 р. Делегати з'їзду підтримали ЦР. З 2500 учасників за більшовиків проголосувало тільки 150.

Але серед населення України все частіше стали роздаватися голоси про необхідність скликання Всеукраїнського з'їзду Рад, який за прикладом Радянської Росії передав би владу робітникам і селянам. І з'їзд Рад України повинен був відбутися 4 грудня 1917 р. в Києві. Але на нього, крім законно обраних делегатів, прибуло і багато представників ЦР. Тоді делегати з'їзду Рад виказали протест ЦР, покинули ці збори і переїхали до Харкова, де об'єднались з делегатами III з'їзду Рад Донецького і Криворізького басейнів і проголосили I Всеукраїнський з'їзд Рад, який відкрився 11 грудня 1917 р. З'їзд проголосив Україну Республікою Рад, обрав ЦВК Рад

України і об'явив ЦР скасованою, а всі її закони – недійсними. 15 грудня 1917 р. було створено перший робітничо–селянський уряд України – Народний Секретаріат.

16 грудня 1917 р. Раднарком Радянської Росії проголосив написаний В.І.Леніним "Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української влади". Цим документом він визнавав УНР і все, що стосувалося національних прав і національної незалежності українського народу. Саму ж ЦР Раднарком не визнавав і вимагав від неї припинити дезорганізацію фронту, не пропускати контрреволюційні війська на Дон, на допомогу генералу Каледіну, припинити роззброєння червоногвардійців і відданих радянській владі солдатів.

Однак ЦР не виявила серйозного бажання вести переговори і продовжувала підтримувати калединців. 30 грудня 1917 р. Раднарком ухвалив резолюцію, у якій звинувачував ЦР у зриві мирних переговорів і покладав на неї всю відповідальність за розпочату громадянську війну.

Таким чином, за відносно короткий термін часу (від лютого до жовтня 1917 р.) з політичними партіями України відбувалися радикальні зміни. Виникли реальні можливості втілення в життя їх теоретичних програмних установок, вирішення питання про владу та форму майбутнього національно-державного устрою. Такі спроби робили практично всі політичні партії та організації, які діяли в Україні.

Українська ліберальна буржуазія, інші великі власники, радикальна українська інтелігенція представлені в основному партіями соціалістів–федералістів (УПСФ), демократів-хліборобів (УДХП), національного ладу, народної партії захищали інтереси не робітників і селян, тому вони й не досягли успіху. Самостійні українські національні партії і організації, не зважаючи на свою значну чисельність і популярність у масах, не змогли утримати реальну владу у 1917 р. Оріє-

нтація цих партій на вузько націоналістичні, навіть шовіністичні програмні установки та гасла не здобула підтримки у більшості народу України.

Заклучення

Події, звершення та наслідки революції займають чільне місце як в історії Росії в цілому, так і в історії України. Оцінка їх ніколи не була однозначною. І це природно, отже мова йде про долю й саме існування цілих класів, прошарків населення – мільйонів живих і зведених у могилу революцією людей.

Сьогодні, мабуть, справедливо говориться про необхідність відійти від стереотипу про вирішальну роль більшовиків у визвольному русі Росії, а також і в Україні. Але, з іншого боку, картина українського визвольного руху не буде об'єктивною, якщо взагалі не враховувати соціально-класову боротьбу в Україні, а звести визвольний рух тільки до боротьби прогресивної української інтелігенції, українських політичних партій за національну ідею, за здобуття Україною політичної автономії, а потім і державної самостійності.

На початку ХХ ст. в Україні водночас розвивалися два напрямки визвольного руху: національний і соціально-класовий.

Лідери національно-визвольного руху на перший план висували національні інтереси. Ідея інтернаціональної класової солідарності робітників ними не сприймалася в принципі, вона входила в протиріччя з концепцією реалізації національної ідеї. Але лідери національного руху в Україні, більшість радикальних буржуазно-демократичних партій, щоб здобути підтримку з боку українських робітників і селян, включили до своїх програм ідеї соціалізму і на практиці виступали в підтримку революції.

Співробітництво в роки революції двох напрямків визвольного руху в Україні, їх спільні виступи проти Російського уряду призвели до суттєвих завоювань в політичній, соціально-економічній і національній сферах.

Останнім часом історики й публіцисти піддають критичному аналізу революційні події 1917 р. Сьогодні відкриваються архіви, стають відомими широкому колу читачів та науковому загалу вилучені ще донедавна з наукового обігу праці зарубіжних радянологів, повертаються на бібліотечні полиці дослідження й мемуари безпідставно репресованих вчених, політичних діячів, а також відвертих

противників революції. Це здоровий і плідний процес, який має сприяти визначенню дійсного характеру подій, що передували революції, ходу самого процесу революційного творення, участі в ньому партій, організацій, окремих осіб – героїв і антигероїв тих буремних часів.

Урахування всіх цих факторів дозволить по-новому висвітити перебіг подій революції на Україні, дати об'єктивну характеристику її рушійних сил, участі в ній широких трудових мас і тих, хто їм протистояв, довести ту неспростовну істину, що партії національного спрямування й сили, які їх підтримували, були продуктом саме революційного творення.

Виноски

¹ Рибалка І. Історія України. Частина 2: Від початку ХІХ ст. до лютого 1917р.- Харків, 1997 .– С. 304.

² Програмные документы политических партий и организаций. Хрестоматия для изучающих политическую историю ХХ в.: В 2.ч. – М.: Наука, 1990. – Ч.1. – С. 3.

³ Наумов С. Братство тарасівців // Укр. істор. журнал. – 1999. – №5. – С.38.

⁴ Наумов С. Братство тарасівців // Укр. істор. журнал. – 1999. – №5. – С.41.

⁵ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – С. 14.

⁶ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993 – С. 14.

⁷ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993 – С. 15.

⁸ Наумов С. Братство тарасівців// Укр.істор. журнал. – 1999. – № 6. – С.55.

⁹ Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. – Тернопіль, 1991.– С.8-9.

¹⁰ Самарцев І. Чорносотенці на Україні (1905-1917 рр.) // Укр. істор. журнал. – 1992. – №1. – С.91.

¹¹ Програма Української демократично-радикальної партії // Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст.- Тернопіль, 1991. – С. 62.

¹² Там же. - С.64.

¹³ Там же. - С.62.

¹⁴ Там же. - С.65.

¹⁵ Там же, - С.66.

¹⁶ Програма Української Народної Партії// Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. – Тернопіль, 1991. – С. 20.

¹⁷ Там же. – С.20.

¹⁸ Там же. – С.20.

¹⁹ Там же. – С.20.

²⁰ Там же, - С.21

²¹ Самарцев І. Г. Чорносотенці на Україні (1905-1917 рр.) // Укр. істор. журнал. – 1992. – № 1. – С.91.

²² Степанов Программы черносотенных организаций (1905-1907 гг.) // Не proletарские партии России в трех революциях. – М.: Наука, 1989. – С.109.

²³ Рибалка І.К. Історія України. Частина 2.: Від початку ХІХ ст. до лютого 1917 р. – Харків. – Основа, 1997. – С. 442.

²⁴ Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К., 1994. – С. 73-74.

Література

- 1 Басманов М.И. Сотрудничество и борьба. Из опыта отношений КПСС с непролетарскими и некоммунистическими партиями/ М.И.Басманов, К.В. Гусев, В.Н.Полушкина. – М.: Политиздат, 1988. – 382 с.
- 2 Беспалов Н. Е. Политические партии России и Украины: краткий исторический справочник/ Н.Е.Беспалов, В.И.Масальский, Г.Я.Пономаренко. – Донецк: ДонГУ, 1991. – 230 с.
- 3 Винниченко В. Відродження нації: В 2 ч. – Київ: Відень, 1920. – Ч.1. – 348 с., Ч.2. – 328 с. (репринтне видання).
- 4 Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Знання, 1991. – 240 с.
- 5 Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
- 6 Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991. – 576 с.
- 7 Історія України: Курс лекцій: У 2 кн./ Л.Г.Мельник, В.Ф.Верстюк, М.В.Демченко та ін. – К.: Либідь, 1992. – Кн. 2: ХХ століття: Навч. посібник. – 464 с.
- 8 Кондуфор Ю.Ю. Революційні події 1917 р. на Україні: пошук альтернативи // Укр. істор. журн. – 1990. – № 11. – С. 10–20.
- 9 Курс лекцій по історії України / В.Н.Носков и др. – Донецк: ЕАИ–пресс, 1994. – 416 с.
- 10 Кульчицький С.В. Центральна Рада. Утворення УНР // Укр. істор. журн. – 1992. – № 5. – С. 71–88.
- 11 Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.
- 12 Левенець Ю.А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту// Укр. істор. журн. – 1992. – № 11. – С. 23–32.
- 13 Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. – К.: Укр. письменник, 1994. – 413 с.
- 14 Наумов С. Братство тапасівців //Укр. істор. журнал. – 1999. – № 5. – С. 38-55.
- 15 Полонська–Василенко Н. Історія України: Від середини ХVІІ ст. до 1923 р.: В 2 т. – К.: Либідь, 1995. – Т. 2. – 608 с.

16 Программные документы политических партий и организаций: Хрестоматия для изучающих политическую историю XX века: В 2 ч. – М.: Наука, 1990. – Ч.1. – 357 с.

17 Рибалка І. К. Історія України: Від початку ХІХ ст. до лютого 1917 року: В 2 ч. – Харків: Основа, 1997. – Ч. 2. – 480 с.

18 Самарцев І. Г. Чорносотенці на Україні (1905–1917 рр.) // Укр. істор. журн. – 1992. – № 1. – С. 90–98.

19 Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. – Тернопіль, 1991. – 246 с.

20 Степанов В. Программы черносотенных организаций (1905-1907 гг.) // Непролетарские партии России в трех революциях. – М.: Наука, 1989. – 245 с.

Зміст

Вступ.....	
I Політичні партії в Україні на початку ХХ ст.....	
1 Політизація робітничого та селянського руху в Україні. Створення загальноросійських партій.....	
2 Створення політичних партій в Західній Україні.....	
3 Політизація українського національного руху та створення українських партій в Наддніпрянській Україні.....	
II Діяльність політичних партій в Україні в роки першої буржу- азно-демократичної революції 1905-1907 рр.....	
III Політичні партії в Україні між двома буржуазно- демократичними революціями (1907-1917 рр.).....	
1 Політичні партії в Україні в роки реакції та нового револю- ційного піднесення (1907-1914 рр.).....	
2 Політичні партії та організації на західноукраїнських землях у 1907-1914 рр.....	
3 Політичні партії та організації в Україні в умовах I світової війни.....	
IV Діяльність політичних партій в Україні в 1917 р.....	
Заключення.....	
Література.....	

Навчальне видання

Алексєєв Сергій Васильович
Ляшенко Євгенія Петрівна

Політичні партії в Україні
(1900-1917 рр.)
Навчальний посібник з курсу
“Історія України”
для студентів всіх спеціальностей

Редактор

Дьякова Ірина Іванівна

Підп. до друку
Ризогарф. друк. Ум. друк. арк.

Формат 60x84/16.
Обл.-вид. арк.

Тираж прим. Зам. №

ДДМА. 84313, м. Краматорськ, вул. Шкадінова, 72